

ԽԵՒ ԿԱՐԱՊԵՏ

ՍԱՐԳԻՍ ԱՏՐՊԵՏԵԱՆԻ

(Շարունակութիւն 1)

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԴԱՒԱՃԱՆՈՒԹԻՒՆ—ՈՎ ԶՈՒՍՏ, ՓՈՐԸ ԿՈՒՅՏ

ԻԱ.

ՆԱՀԱՊԵՏՆԵՐԻ ՇԱՌԱԻՂԸ

Օրիորդ Տիրուհու և մօրը՝ Լուցիա խանութի վշտերի յարկերից զուրս դալով, մտնենք ընթերցողի հետ Մելիք-Ղարաբեօզենց տունը։ Այս վսեմ շինութեան արտաքին տեսքը մարդու վերայ ծանրութիւն ու ակնածութիւն է առաջ բերում։ Ակամայ ուսերդ շտկում ես, փէշերդ վրայ բերում, օձիքդ ուղղում և աչքերդ չորս բոլորդ պտտացնում։ Ընդարձակ բակի երկփեղկեայ դռներից ներս մտնելիս՝ շարում ես և չը գիտես ո՞ր դրան կողմը առաջանաս և կամ ո՞ր սանդուղքներից բարձրանաս։ Դռնապանը կամ խոռապանը առաջնորդում են քեզ դէպի երկայն ու ընդարձակ անցքերն ու զաւիթները, ոլոր-մոլոր սանդուղքները, նախասենեակները և սենեակները։ Յանկարծ բացւում է սրահի դուռը։

Արահը զարդարւած է արևելեան ճաշակով՝ խառն եւրոպականի։

1) Տե՛ս «Մուրճ»-ի 6 և 7 համարները։

Արևելքից և հարավից լուսամուտները լուսաւորում են սրահը, որոնք կրում են ալ ու կանանչ մահուտից վարագոյրներ։ Նրկու կողմը պատերի կպած սրահի երկայնութեամբ ու լայնութեամբ շինւած են բազմոցներ, որոնց վերայ փռած են նոյնպէս ալ ու կանանչ ծածկոյներ և շարած նոյն գոյնանի բարձեր։ Մի կողմը շարած են եւրոպական նստարաններ ու սեղաններ, վերան աշտանակներով, ջրի ու օշարակի բլբլեղեայ շիշերով ու գաւաթներով զարդարւած։ Միւս կողմն էլ դրած է մի մեծ սեղան՝ վերան դարսած ու կանգնեցրած ծխախոտի չիբուխներ դեղին սաթի ծածաններով, զալիօններ՝ երկար ու բարակ մարպոյներով, արծաթեայ ոսկեջրած կամ մինայով ու սևաթով նաշխած գլխակներով։ Շարած են զանազան մոխրի պնակներ, ծխախոտի ամաններ, համրիչներ և ուրիշ հազարաւոր մանր ու խոշոր առարկաներ։ Սենեակի արևմտեան պատի վերայ շարած են ամեն տեսակ զէնքեր հին և նոր ձևերով, արծաթապատ կամ ոսկեպատ և նոցա պարազանները ամենաազնիւ տեսակներից։ Դոցա մէջ երևում են ճանապարհորդի կարևոր ամեն տեսակ իրեր.— դիտակներ, մօրակներ, ջրկիչներ, թասեր և այլն, և այլն։ Արևելեան պատի վերայ կախւած են խոշոր հայելիներ՝ ոսկեզօծ շրջանակներով, հայելիազարդ մոմկաշներ և կանթեղներ։ Սենեակի աւագ կողմը, բարձր տեղում, մասնաւորապէս զարդարւած մեծ շրջանակի մէջ կախւած է Սուլթան Աբդուլ Ազիզի իւզաններկ պատկերը, սպիտակ նժոյգի վերայ, զահակալութեան սուրբ մէջքը կապած, ճակատին ադամանդեայ աստեղափետուրը, «էյուլթի» ջամիից «էսկի-Սարայ» գնալիս։ Հարաւարևելեան անկիւնում պահարանների ճակատին տախտակի վերայ դուրս փորւած ծաղիկների ու զարդերի գլխին երևում է լուսինը աստղով՝ շրջապատւած մանր աստղիկներով, բարեպաշտ մահմեդականների նամազն անելիս, Մէկկայ ուղևորելու համար։

Վերի բազմոցի վերայ, օճախի կուշտը, ծալապատիկ նստած է Յովակիմ բէգը, կռնակը կռթնեցրած կլապիտոնով բանւած թաւիշէ բարձին։ Տարիքն առած մի ժիր ծերուկ, միջահասակ, սև աչքերով, սպիտակ մազերով, ածելւած, ճակատը և աչքի բոլորը բաւականի խոր խորշումած, երկարացած և վեր ցցւած ունքերով, գլխին ալ ֆէսը, որի աջ կողմը զարդարւած է դաբնեայ շրջանակում զետեղւած արքունական թուրայով։ Լահոր շալ արխալուզի վերայ հազած էր

քերման շալից խալաթ ու վերան առած ջլղալայ (աղւէտի հորնի ներքեւ)
մուշտակ: Ձեռքին բռնած էր երեք արշին երկարութեամբ կեռասից ծխի
չիբուխը, որի ծծիչը զարդարւած էր դեղին սաթով և աստեղաքարով:

Յովակիմ բէզը առանձին նստած էր սրահում, միայն չիբուխչի
Ահմէդը ոտքի վերայ կանգնած էր դրան կուշտը: Դուռը բացւեց:
Ներս մտաւ տէր-Վարապետը և ուղղակի դիմեց Յովակիմ բէզի բազ-
մոցի կողմը: Յովակիմ բէզը անմիջապէս հոգի ելաւ, այցելուին
պատուեց և, ձեռքից բռնելով, իւր դէմի բազմոցը հրամեցէք արեց:
Սովորական բարեկեցիկ յետոյ, Ահմէդը չիբուխը լցրեց, ներկայաց-
րեց վարդապետին և նորոգեց նոյնպէս բէզի չիբուխը: Սկսեցին ան-
կապ խօսակցութիւններ օրւայ, եղանակի, լուսնի թւի, արտերի,
բերքերի մասին և այլն, և հետզհետէ խօսակցութեան նիւթը բերեց
հասցրեց տէր-Վարապետը կեանքի և մահւան վերայ: Հարցեր, ուր
վարդապետի թուրը աջից, ձախից՝ ամեն կողմից կտրուկ էր: Այս մի-
ջոցին Յովակիմ բէզը նախատեսելով, թէ ուր էին հասնելու հո-
գեւոր հօր խրատները, աչքի նշանով հասկացրեց Ահմէդին, որ դուրս
գնայ սրահից:

— Ղորդ, ի՞նչ բան էր, բէ՛զ, այսօր կիւրակի օրով պատարագին
չ'եկաք. հիւանդ ի՞նչ չէ՞իք:

— Ո՛չ, վա՛րդապետ, սիրտս գէշ տակն ու վրայ էր և խղճմտանքս
էլ տեղը չէր: Յուսահատուած էի, սիրտս չը բռնեց եկեղեցի մըտ-
նելու:

— Ի՞նչ ունիք. վաղուց է չէք էլ հաղորդւած:

— Ասացի էլի, սիրտս հանդարտ չէ: Ուշքս ժողովմա՛ ու ուղղւեմ՝
զամ հոգուս պէտքերն հոգալու: Մենք էլ եկանք հասանք. կամաց
կամաց յաւիտենականութեան պատրաստութիւնը տեսնելու ենք:
Փո՛ւճ, շատ դատարկ է աշխարհի փառքն ու ճոխութիւնը. հարըս-
տութիւնն էլ շափաղանց դառն է և վշտերով շրջապատած: Աշխարհք
մեզ երանի է տալիս մեր կայքերի համար, մենք էլ չը գիտենք
ո՞վ է վայելելու այս անբաւ բարիքը Աստծուց մեզ շնորհւած: Թո՛ղ
Նորա սուրբ կամքն օրհնւի՛ ի՞նչ պատահի, որ եօլաց չ'երթանք:
Թո՛ղ Նա մեզ վերայ հաշտ աչքով նայի, թո՛ղ չը զայրանայ մեր չար
գործերի վերայ. Նա այնքան բանականութիւն է տւել մեզ, որ կա-
րողանանք Նորա ամենամեծ փառքերի համար առողջ մտքով, արդար

վաստակով դատել և վայելել: Նա մարդու համար ասաց. «Որդիք մարդոց իմաստնագոյն են քան զորդիս Լուսորոյ:

— Բէ՛գ, ասած եմ, էլի եմ կրկնում անկեղծ սրտով, որ եթէ դուք մի ուսումնարան մտած լինէիք, ձեզ նման աշխարհքումը դժուար կը ճարւէր: Սօլիանում Գուջոյեանի դպրատանը այք ու բէն կարդալով, գումարում ու հանում սովորելով, ութ կամ տասը տարեկան հասակում դուրս գալուց յետոյ այդ վարժարանից, այդ խելքն, այդ դատողութիւնը և այդ հանճարն ունենա՛յ: Թէ Ստամպոլ կամ Եւրոպա գնացած լինէիք, հիմա ձեր բանկաների ու խելքի զօրութիւնով մեծ տէրութիւններ պիտի շարժէիք: Բայց ափսո՛ս, ափսո՛ս, հէ՛յ վախ, հէ՛յ. մեր երկիրը ուսումնարան ու ուսմունք տեսնելու չէ:

— Վա՛րդապետ, լաւ է լաւ, շատ մի՛ ուռեցնի:

— Մէկ աննշան մարդ՝ տրեխն ոտքերը, ձեկւէն ճռները, մանուսան բարձած, ձիու սանձը ձեռին, հայրական հիւղից Պասկեվիչից մէկ երկու տարի առաջ Կարին երթայ, դայ ու քսան կամ քսանուհինգ տարւայ մէջ հազար ղուրուշի դրամագլուխը մի քանի միլիօնի հասցնի՛, չարչին վէզիի դառնա՛յ, պետութեան մի քանի վիլայէթների մուտքն ու ելքը կառավարի՛, երկրի բերքերն օտար աշխարհ հանելու միջոցները մտածի՛, իւր հաշուով ճանապարհներ շինի՛, սարեր կտրի՛, ձորեր լքցնի՛, կամուրջներ կապի՛...: Այդ բոլորը, բոլորը թագաւորների վայել գործեր են: Ասած է՝ անկեան քարը գետին չէ մնալու: Ո՛վ էր իմացել, որ Թիւրքիայի տիրապետութիւնից յետոյ, որ մօտ չորս հարիւր տարի է, այս երկրի ամբարներում ոչլոտած ցորենը, գարին և փոած կտաւատը Ֆրանսիա երթայ ու տեղը ոսկի դայ: Գեղն էլ շահւեց, գիւղացին էլ, քաղաքն էլ, քաղաքացին էլ, ջորեպանն էլ, սալապանն էլ, վաճառականն էլ, պետութիւնն էլ, ևս առաւել քո միլիօնները: Այս տեսնելով ես խօսում եմ, բայց ո՞վ կարող էր մտածել այսքան բիւր բարիք, ո՞վ կարող էր նախատեսել: Ասած եմ՝ ամբողջ Օսմանեան պետութեան հպատակների մէջ աննման էք և անփոխարինելի:

— Լաւ է, այդ խօսքերը վերջացրո՛ւ, վա՛րդապետ:

— Լա՛ւ է, լա՛ւ, ես էլ կ'ուզեմ փոխել խօսակցութիւնը:

Վարդապետը աւելի վարպետ դուրս եկաւ: Յովակիմ բէգը իւր նախաբանով կամենում էր անպատել ու լռել տալ տէր-Վարապետին,

բայց սա իւր ճարտարախօսութիւնով և շողոքորթութիւնով գրաւեց բէգին: Շողոքորթ անուշ լեզուն շատ անգամ ակամայ ընկճում է նաև թշնամուն:

— Գիտէ՞ք, ինչի՛ եմ եկել, բէ՛գ, ասաց վարդապետը հանդարտութեամբ: Իմացածիս համաձայն՝ Լուցիայի հետ չէք ունեցել. այդ բանը դուք գիտէք, ձեզ խօսել պէտք չէ, քրիստոնէի վայել չէ: Հրամայեցէք թո՛ղ գայ և ձեր ձեռքն համբուրէ: Խնդրեմ ներէք նորա սխալները, նորա մեծը դուք էք, նորա պակասութիւնն էլ ձերն է: Մեղքի մէջ մնալով, երկուսդ էլ մեղանշում էք. որչափ որ երկուսդ էլ հեռանաք իրարից, այնքան կը հեռանաք մեր մօր գրկից, սուրբ Հռովմէական եկեղեցու ծոցիցը, որն է միայն սէր և հաշտութիւն քարոզողը ամենայն հաւատացելոց, նամանաւանդ մի և նոյն ընտանիքների սերնդների յաջորդներին:

— Ճշմարիտ է ասածդ, վարդապետ, բայց ի՞նչ անես, որ մարդկային սիրտը ապակու նման է, թէ փշրւեց՝ էլ չի շինւի:

— Մեծերը եօթանասուն և եօթն անգամ ներելու պարտաւոր լինելը ձեզ շատ լաւ յայտնի է. ուստի ես ձեզ քարոզելու կամ խըրատելու եկած չեմ. փառք Աստուծու, ձեզ էլ դրանք բացատրելու հարկ չը կայ, մեղքը ձեր ճտին: Իմ ասելս պարտաւորութիւններիս կատարումն է, սրանից յետոյ լես քաւեալ եմ: Բայց բանն այն է, որ ես լաւ գիտեմ, ձեր սիրտն էլ պատրաստ է այդ հաշտութեանը, պատճառ էք որոնում, առիթի ման գալիս և աչքերդ Լուցիային է որոնում միշտ: Լաւ է շուտով վերջ տաք այդ անտեղի խօսակցութիւններին: Ո՞վ գիտէ, ի՞նչ գոյն ներկերով, ի՞նչ զարդարանքներով երկու խօսքը հասցրել են ձեզ: ԱՏմէ՛դ, ԱՏմէ՛դ:

— Հրամայեցէք, վերապատւելի՛, ներս մտնելով պատասխանեց չիբուխին:

— Մկրտչին կամ Փափանին ներս կանչի՛ր:

Ներս մտաւ Մկրտիչը:

— Գնա՛, ասաց վարդապետը և Լուցիա խանումին կանչիր շուտով:

Մառան գնաց:

— Թո՛ղ կանչեն, կրկնեց տէր-հայրը, ներիր նորան վեհանձնաբար և դրանով աւելի պատժած կը լինես:

Յովակիմ բէգը լուռ էր և լռութիւնը համաձայնութեան նշան էր:

Այդ միջոցին ներս մտաւ մի կարճահասակ մարդ, կապոյտ մահուտից շորերը հագին, որ կազմած էր մինչի մէջը հասնող զազէքիից, որի բաց կրծքից երևում էր ալ սնդուս բաճկոնը, և շալվարից: Մէջը փաթաթած էր սև շալ գօտի: Գլխի ալ Ֆէսի վերայ նարնջագոյն չիթ էր կապած, ոտքերին՝ նաշխուն գուլպաներ: Սա գաղտնապահ գործակատարն էր բէգի և միանգամայն զայն ճանաչին, որին ընդհանրապէս կանչում էին Քեալ—Փափան, տաղ գլխի համար: Կապոյտ աչքերով, շէկ մազերով ու բեխերով, կլորիկ դէմքով մի կրակոտ մարդ էր: Տիրոջ կամքն ու հրամաններն հայեացքից հասկանալով, ճշտութեամբ կատարելու համար երբէք գլուխը չէր խնայել: Մեծ ընդունարանի վերայ փոքրիկ շինապակեայ ֆինջանները Մոկկայի պատուական զայնջայով լցրած և նոցա կշտին ոսկէ զարֆերը դրած՝ ներկայացրեց վարդապետին և բէգին, որոնք լռութեամբ խմբեցին դռն հեղուկը:

Նկաւ Լուցիա խանումը Մկրտչի առաջնորդութեամբ, արձակ համարձակ մտաւ այն ապարանքը, որ հէրանցս տունն էր կանչում և այն սրահը, որտեղ սպասում էին նորան հոգևոր հայրը մեծ բէգի հետ: Անշարժ էին նստած վերջիններս: Քծնելու, շողոքորթելու և գրաւելու դերը մատաղ հասակից խաղացել էր Լուցիա խանումը և այնպէս հմուտ էր, որ ամենաերևելի դիմագէտներին էլ կր խաբէր: Առանց գլխից դէն գցելու իւր երկածալ էհրամը, առանց պատշաճ ձեռհամբոյրը տալու կրօնապետին, գնաց փարեցաւ Յովակիմ բէգի ոտքերը: Գլուխը խոնարհած, երեսը ոտքերին քսելով, առատ արտասուներով թրջում ու համբուրում էր թւերով գրկած սըրունգները: Աղիողորմ, մի ցաւալի դիրք էր ներկայացնում, այնպէս որ լեզուն ու խօսքերը, թուղթն ու գրիչը երբէք չեն կարող նկարագրել այդ տեսարանը: Զգացւեց փուխը-սիրտ ծերունին, մեկնեց ձեռքերը և բարձրացրեց քրոջը, ասելով.—վեր կա՛ց, Լուցիա՛, հանգըստացի՛ր և մոռացի՛ր ամեն բան: Ես մոռացայ անցածը և ներեցի: Լուցիա խանումը բռնեց ձեռքը, համբուրեց ու ճակատին դրեց ասելով.

—Այս այն ձեռքն է, որ իմ ցնորւած հօրը և նորա ընտանի-

քին տասնեակ տարիներով կշտացրել ու կերակրել է. այն ձեռքն է, որ հօրս հանգստարանը իջեցնելուց յետոյ, նորա հողին խնամել է և շահել ու մեծացրել նորա որբերին. այն ձեռքն է, որ թշուառիս ձեռքից բռնելով այս շէմքից հարս է տւել. այն ձեռքն է, որ եղբոր խորովողների դէմ տասնեակ տարիներ դատ վարելուց յետոյ, հրացանի է բռնել տւել տասնեակ չարագործների՝ սոհմի վրէժը լուծել. և այն ձեռքն է, որ ցնդած եղբորս ձեռք է կարկառել բարձրացնելու և կանգնացրել՝ իւր հօրեղբոր յիշատակը աշխարհից չը ջնջելու համար: Շատ ու շատ եմ կարօտել, թո՛ղ որ առատ առատ համբույրներով կարօտս առնեմ:

Լուցիա խանութը էհրամբ վար առնելուց և բէգի կուշոր նստելուց յետոյ, նկատեց, որ նոյն յարկի տակ, նոյն տեսարաններին ներկայ էր գտնւել տէր-հայրը՝ լուռ ու մոռնջ: Անմիջապէս կրկին բարձրացաւ տեղից և, աջն առնելով, ներողութիւն խնդրեց վարդապետից, որին չէր բարեւել պատշաճ ժամանակին:

ԻԲ.

ՎԱՐՐԱՊԵՏԸ ԶԻԱՐԹ ԾԱՓԱՀԱՐՈՒՄ Է

Լուցիա խանութի նստելուց յետոյ, դեռ ձայն ու ծպտուն չէր բարձրացած, լուռ ու մոռնջ իրար երեսին էին նայում ազգականները, երբ երկվեզկեայ դուռը ճռնչելով բացեց և մի վսեմաքայլ, բարձրահասակ ու բարեկազմ տիկին ներս մտաւ: Բամբակի նման սպիտակ դէմքի վերայ թէև տարիները իրանց խորշերն ու ակօսները թողել էին, բայց Ֆինջանի պէս խոշոր կեռ աչքերը սև ու երկայն թերթեւի իւր շքով, բարակ ու նուրբ ունքերով, և վարդի պէս կարմիր այտերը կարծես բնութեան հետ կուռում էին ու պահպանում նահապետական խաթունի առողջութիւնը: Արծւի սրածայր ուռնգը, վարդագոյն բարալիկ շրթունքները և կզակի վրայի գնդիկ խալը ապացուցանում էին բնութեան այն առատ պարգեւները, որոնցով զարդարած է եղել լեռների դշխուհին ու ծաղիկների դուստրը իւր գարնան տարիներում: Վեհապանծ լայն ճակատը զարդարած էր ելտուղ ոսկու շարքով և մարգարտազարդ կտուցով, որոնց մէջ փայ-

լում էին եաղութն ու զմրուխտը կարգ կարգ: Մանիշակագոյն եազման ծածկում էր գլուխը ու մազերը և պատումականջներն ու բոխախը: Մութ կանանչ մահուտ ջիւբբէն, ալ գոգնոցը և կապոյտ թաւիշ կրծկալը պատում էին նորա իրանը և սեւալի կապի թաթլիկների ծայրերը մինչև գետին հասնում:

Տիկինը ծանր քայլերով մօտեցաւ, հոգևոր հօր աջն առաւ և համեստութեամբ համբուրեց, յետոյ դէպի տալի կողմը դառնալով՝ քաղաքավարի ձևով բարեւ տւեց ու ասաց.

— Էս ո՞ր խաչն է քեզ բերել: Բարո՞ւմ ես եկել: Լաւ որ միտդ ընկանք:

— Մի՛ թէ մոքիցս կարող էք դուրս գալ: Ձը գիտե՞ս, որ քոյրը յաւիտեան տանջւում է եղբօր սիրովը:

— Ո՛չ, վաղուց է, որ չէիր երևում, նորա համար եմ հարցնում:

— Դու գիտե՞ս, որ կինը սկեսրանց սիւնն է, հէրանց շունը: Մինչի գերեզման մոնելը հաւատարմութեամբ պաշտպանում է իւր ազգն ու տակը:

— Դրան կարծիք չը կայ, մոքիցը թէ դուրս գայ իւր ծնած ծախը, սրտիցը երբէք դուրս չի գալ:

— Ե՛հ, ինչպե՞ս էք, խաթո՛ւն, լա՛ւ էք, խօսակցութիւնն ընդմիջեց վարդապետը. շատ ժամանակ է, ես էլ ձեզ չեմ տեսած, քէյ-Ֆերդ լա՛ւ է:

— Շա՛տ ու շա՛տ շնորհակալ եմ, վերապատելի հա՛յր:

Այս միջոցին երկու ծառաներ ներս մտան, սեղանը մէջ բերելով բացին և սկսեցին սարքել սեղանի պարագաները: Սպիտակ փրփուրները և սրբիչները, արծաթ ու ոսկեզօծ գդալները, պատառաքողները և դանակները, աղամանները, գինու և արաղի թասերը, չինական զարդարանքներով դաւերն ու ջրկիչները, — բոլորը պատշաճաւոր կերպով շարեցին սեղանի վերայ: Սեղանի շուրջը շարեցին դալարագոյն թաւիշէ թիկնաթոռներն և սկսեցին բիւրեղեայ և յախճապակեայ պնակներով բերել ուտեստներն ու կերակուրները: Սամուի մաստիքան, հին կոնեակը, Խարբերդի գինին, բորդոն և շանպանիան իրար ետևից բերին ու տեղաւորեցին սեղանի վերայ: Սեղանականները բազմեցին: Վարդապետը օրհնեց սեղանը:

Բէզը լցրեց բաժակը մաստիքով և ասաց.

—Ո՛ղջ լինիք, ուրա՛խ. Աստուած լուսաւորէ այս օճախի նըն-
ջեցեալների հողին:

Խմեց մինչ վերջին կաթիլը և լցնելով Թասը առաջարկեց տէր-
հօրը:

—Հինգ հացի և երկու ձկան օրհնութիւնը լինի այս սեղանի
վերայ: Հազարաւորներին կշտացնէ և բիւրաւորների բաժին էլ աւե-
լանայ:

Ասաց ու դատարկեց Թասը տէր-Վարապետը:

—Խաթուն, աւելացրեց նա, դառնալով տիկնոջ կողմը, այս
ինչ գովական տեսակիցն է ձեր մաստիքը, երևում է տանու է:

—Ո՛չ, բայց ես զուգեւեմ եմ:

—Տեղն ու տեղը ոգի է: Լիմոնի և դադձի հոտերը կաթի նը-
ման հեշտ են խմեցնում: Տնաշէն, այնքան գովական բաներ էք
պատրաստում, որ ամեն տեղ ձեր մասին խօսեն ու գովեն:

—Լա՛ւ, լա՛ւ, այնքան մի՛ գովիլ, դեռ պակասութիւններ շատ
ունի: Դեղատունը մարդ ուղարկեցի, Անիսոնի իւղ չը կար, որ
երկու կաթիլ կաթեցնէի: Ստքի ճամբորդներուն ապսպրեցի, որ Վ.
Պօլսից հեռները բերեն:

—Ախար պատճառներ կան, որ աշխարհում գոված էք, դուք
հազար Թաքցրէք:

—Այդքան որ գովեցիք, դէհ մէկն էլ խմեցէ՛ք, վա՛րդապետ:
Դովլաթը անհամ բան չի պատրաստիլ, ասաց բէգը:

—Լա՛ւ, լա՛ւ: Կիսատ չեմ խմիլ, լցրէ՛ք:

—Հրամեցէք, հրամեցէք:

—Աստուած շէն ու պայծառ պահէ այս տունը:

—Ամէն, ասաց Լուցիա խանումը:

—Անուշներ, ասացին ամեն կողմից:

Ծառաները կերակուրները տարին ու բերին, Խարբերդու վար-
դադոյն գինիների բաժակները լցւեցին ու դարտակւեցին, կենացներն
շարունակւեցին և գլխները զւարթացան:

—Վա՛րդապետ, ասաց բէգը, մեր պապական սովորական կերա-
կուրն է խորովածը՝ կարմիր գինով: Ամեն կերակուրներից առաջ շամ-
փուրի վերայ ջրալի խորովածը սեղան պիտի բերւի: Աստուած ու-
ղորմի հոգուն, պապա...

—Աստուած ողորմի հոգուն, կրկնեցին բոլորը:

—Պապիս ձախ կողմը թուլացած էր և անկողնում պառկած: Խորոված էր եփել տւել և հօրս գրկումը նստած՝ իւր ձեռքով ուտում էր: (Այս օրւայ պէս միտքս է): Ես էլ չորս տարեկան հաղիւ կը լինէի: Ինձ մօտը կանչեց և մի կտոր իւր ձեռքով ինձ տւեց: Խորովածն որ կերաւ պրծաւ, հօրս օրհնեց, ինձ էլ մօտը կանչեց, համբուրեց ու երկու-երեք խօսք ասաց, (բայց խօսքերը միտքս չէ գալիս): Իւր թուլացած դողդոջուն ձեռքովն գաւը վերցրեց ու խմեց և տեղն ու տեղն հոգին աւանդեց:

—Աստուած ողորմի հոգուն, կրկնեցին բոլորը:

—Այդպէս էլ եղել է հօրս հետ, բայց դժբաղդաբար ես մօտը չէի, եղբօրս օրհնել է և նորա գրկումն աւանդել հոգին:

—Աստուած ողորմի հոգուն, կրկին ձայնեցին:

—Այսպէս մենք պապէ պապ խորովածը շատ ենք սիրում: Բայց շատ լաւն է խորովածը, կերէք, կերէք է՛, մի՛ պաղեցնէք: Մեր սովորութիւնն է, մենք մերը գովում ենք և մեր ունեցածից շատ գոհ ենք:

—Այդպէս էլ պէտք է, աւելացրեց վարդապետը:

—Կիրակնօրեայ կերակուրներն խօ՞ գիտես, մերն հայրենական է: Ինչպէս տեսել ենք, այնպէս էլ գնում ենք: Խորովածով փորդ կշտացրու, միւսները այնքան գովական լինելու չեն: Խաշ, գիտեմ որ կայ, բայց հէրիսա՞յ: Դովլաթին հարցրու:

—Խաթուն, ասաց վարդապետը, հէրիսա՞յ էլ կայ:

—Հրա՛մերէք, վա՛րդապետ, ձեզ համար հէրիսի հետ կինամոն էլ աղալ տւի:

—Ախար Դովլաթ խաթուն ասելը խօ հեշտ չէ՞: Իւր տնարարութիւններով աննման է: Թո՛ղ մի բանն էլ քիչ պակասութիւն ունենար, ինչ ֆնաս կը լինէր:

—Մենք էլ որ պակասութիւններ ունենանք, ամօթ չէ՞ մեզ. վա՛րդապետ, Աստուած որ տւել է անխնայ, մենք էլ պարտական չենք, որ կարգաւորութեամբ գործածենք, աշխարհիս մէջ Աստուածային առատ պարգևներն կատարելապէս վայելենք, միշտ գովաբանելով Ամենակարողի անքննին արարքները:

Այս միջոցին խաշը և հէրիսէն իրար ետեւից բաժանւեց և սե-

դանականներն ախորժակով կերան: Բերին վերջապէս երես ձերմակեցնող բրինձէ փլաւը, վրան լցրած Իրանու քիշմիշը և Երևանու նուշը: Օրդուբադու չրով և Բիթլիզու չամչով խոշաբն էլ ցըրւեցին:

Խօսակցութիւնները երբեմն ընդհանուրից մասնաւորում էր և մասնաւորները ընդհանրանում: Վարդապետը առաջարկեց նոյն տոհմի կենացը, որի յարկի տակը գտնուում էին, և մեծ ատենաբանութեամբ ցոյց տւեց նորա դիրքն ու գործունէութիւնը, և վերջապէս ղեկավարի ընդունակութիւնը ու մեծագործութիւնը: Ունկընդիրներն ուշի ուշով լսում էին, միայն բէգը ծիծաղում և չը լսելու ձևեր էր անում: Բէգը խօսքի կապը կտրելու համար ասաց.

— Վարդապետ, այս ամեն Կարապետները խեղ են, այդքան էլ գովել կը լինի:

— Գովելուն գովելու է, անպէտքն էլ դուրս դցելու: Բայց ամեն Կարապետ կարապետ չի լինում և ամեն Կարապետ ինչի՞ պէտք է խեղ լինի:

— Ինչպէս թէ ինչի՞:

— Հապա բոլոր Կարապետները խեղ են:

— Ինչպէս չէ. ահա՛ տէր-Կարապետը խեղ, մեր Կարապետը խեղ, Քիւրքչոնց Կարապետը խեղ, Պալջոնց Կարապետը խեղ, Շանթանենց Կարապետը խեղ, Աղայենց Կարապետը խեղ, Եղունգենց Կարապետը խեղ, Ջերմակենց Կարապետը խեղ, Ղայսերցի Կարապետը խեղ, Բաբերդցենց Կարապետը խեղ. ո՞ր մէկն ասեմ, ամենքն էլ խեղ, խեղ:

Այս միջոցին ծիծաղից թուլացան ու ջարդւեցին և հետաքրքրւելով տեսան, որ այդ բոլոր Կարապետները խեղ լինելուց ջոկ, դեռ շատ խեղ Կարապետներ կային քաղաքում, որ չը յիշեցին: Վարդապետը ծիծաղը զսպելով, ասաց.

— Ո՞րտեղից այդքան խեղերի անունները շարեցիք իրարետուից:

— Դոցանից ո՞ր մէկը միւսից պակաս խեղ է. սխալ խօս չէ՞ր ասածս:

Վարդապետը շարունակ ծիծաղում էր: Բէգը աւելի զօրեղացնելու համար նորա ծիծաղը՝ հարցրեց.

— Վարդապետ, անապատի մեղրակեր Կարապետը ի՞նչ պակաս խեղ էր:

Վարդապետը թուլացած էլ չը կարողանալով խօսել, սկսեց ծափ զարկել՝ աթոռի վերայ ետ ընկնելով: Երկու տիկիները զարմանում էին, որ վարդապետը այդքան ծիծաղում էր և չէր կարողանում իրան զսպել:

Վերջապէս վարդապետը բռնեց ինքն իրան ու ասաց մըրմընջալով.

— Ես ասել եմ, որ եթէ դուք մի բարձր գիտութիւն սովորած լինէիք, աշխարհք պիտի տալն ու վրայ անէիք:

Լուցիկա խանումը մեկուսի ասաց. — Այսքան ծիծաղը բարի նըշան է:

Սեղանի վերջին օրհնութիւնը կարգաց տէր-Վարապետը և ծառաներն լացւելու ջուրը մատուցին:

ԻԳ.

Ո Ս Տ Ի Կ Ա Ն Ա Պ Ե Տ Ը

Յովակիմ բէգի հետ Լուցիկա խանումի առ երես հաշտւելուց երեք օր յետոյ՝ տեղի էր ունեցել Դաւթի ձերբակալութիւնը: Մութասարիֆի բերանացի հրամանի համաձայն, ոստիկանապետը՝ հազարապետ Ալի աղան, որին տեղացիք վեցմասնեայ էին կանչում, ձերբակալել ու բանտարկել էր Դաւթին: Սորա խանութում բռնած բոլոր իրեղէնները նոյնպէս ոստիկանատանն էր: Արմանում ու զարմանում էին մտնող—ելնողները: Ամեն տեսակ ոճրագործութիւններ լսել էին, բայց այդպիսի յանցաւորի առաջին անգամն էր պատահել ոստիկանապետը: Նա չը գիտէր թէ ի՞նչ անէր: Ուզում էր գործը հանգամանքներով ներկայացնել մութասարիֆին, որ նա հրամայէր որտեղ հարկն էր՝ մնացեալ քննութիւնները կատարելու: Ուստի բռնած իրերը ոճրագործի հետ ներկայացրեց մութասարիֆին: Սա էլ հրամայեց, որ տանի քննիչի մօտ, որ, մանրամասն քննութիւնները կատարելուց յետոյ, յանձնէ ոճրաքննիչ ժողովին:

Վարդապետը շատ ուշ իմացաւ և ուշ հասաւ ոստիկանապետի դուռը: Ոստիկանապետը Դաւթի հետ քննիչի մօտ գնալիս՝ ճանապարհին տեսնելով տէր-Վարապետին՝ խոնարհաբար բարևեց:

- Ալի աղա', Ալի աղա', կանչեց վարդապետը:
- Հրամայեցէ՛ք, տէ՛ր իմ, պատասխանեց ոստիկանապետը:
- Ի՞նչ բան է, ի՞նչ է պատահել ծխականիս հետ:
- Ձը գիտեմ, տէ՛ր իմ, փողեր է կտրել, ի՞նչ է:
- Ո՞ւր այդպէս:
- Քննիչի մօտ:
- Մի ժամ վերջը՝ կարո՞ղ ես տունս գալ:
- Շատ բարի, տէ՛ր իմ:

Վարդապետը մտաւ մութասարի՞ճի սէրայը, միւս դռնովն ելաւ և ուղղակի դնաց քննիչի գրասենեակը: Կարճ խօսակցութիւնից յետոյ, դուրս եկաւ և վազեց դէպի իւր օթեւանը:

Ոստիկանապետը չէր իմանում՝ թէ ո՞ւմ էր ծառայում: Ձը գիտէր թէ իւր պաշտօնի սահմանը մինչև ո՞ւր էր հասնում: Գիտէր որ մութասարի՞ճը բացարձակապէս նահանգի և հետեւապէս իւր տէրն էր, որի հրամանները կատարելու անմիջապէս պարտաւոր էր: Բայց նահանգի ժողովի զօրեղ անդամներն էլ նորան հրամայում էին: Բոլոր ժողովների նախագահները նորան հրամաններ էին գրում, նա էլ կատարում էր անգիտակցաբար թէ օրինաւորներն և թէ ապօրինիները, թէ գրաւորներն և թէ բերանացիները: Նա գիտէր, որ քաղաքում եղած չարութիւնների առաջն ինքն էր առնելու, բայց շատ բանի դատաստանը մութասարի՞ճն էր տեսնում: Մի գործ երբեմն իրան էին տալիս կատարելու, ուրիշ անգամ միւսնոյն բանը ասում էին, որ իւր պարտականութիւնից դուրս էր: Շատ անգամ զայրանում ու յանդիմանում էին, որ իւր պաշտօնին չը վերաբերեալ գործերումն է միջամտում, յաճախ և նոյն տեսակ գործերից ետ քաշելու համար անպատուում էին, որ չէ կարողանում իւր գործերը կատարել և իրաւունքները պաշտպանել: Ինքն էլ զգում էր, որ իւր պաշտօնի այլ ու բէնն անգամ չը գիտէր, բայց, տեսնելով որ իւր շրջապատողներից և ոչ մէկն մի կարգին բան էր հասկանում՝ օրէնքների մասին, քաշ էր տալիս գործերը—եօլաց տանում:

Տաճկաստանում այն տարիներում օրէնքով որոշւած էին բոլոր պաշտօնէութիւնների, հիմնարկութիւնների և պաշտօնեաների պարտականութիւնները: Հատորներով թարգմանած կամ խմբագրած ու տպագրւած էր. բայց ամեն օրէնքների գրքերը կողպած ու բանա-

լինեցրը Եւրոպա էր ուղարկած, որ իմանային թէ՛ Թիւրքիայում լաւ օրէնքներ կային: Ուստի պէտք էր որ Տաճկաստանի երեխաները զնային Եւրոպա, զարգանային ուսմունքներով և զիտութիւններով, որ կարողանային այդ բանալիները բերել, բանալ այդ դրքերի դռները ու գործադրել պետութեան մէջ այդ օրէնքները: Տարաբաղ-դաբար պատանիներն էլ միջոց չ'ունէին զնալու, զնացողներն էլ թէ խելօք էին, ետ չէին թողնում, թէ յիմար՝ առանց բանալիքի վր-ռընտւում էին: Ալի աղաներն որ կային, էլ ինչի՞ էին պէտք ու-սում առած Վարդաններն ու Վահանները:

Ոստիկանապետը թէև կարդալ զիտէր, բայց սաստիկ տառաք-խալներով էր գրում, այնպէս որ ոչ կարդացւում և ոչ էլ հասկա-ցւում էր, (միայն թիւրքերէնը ունի այս աննման յատկութիւնը): Գրագիր ու օգնականներ ունէր, բայց դոքա էլ իւր պէս մարդիկ էին: Սոցա պատճառներն շատ պարզ են: Նախ՝ որ այն ժամանակ Տաճկաստանում ուսումնարան ասած բանը մատների վերայ կարելի էր համբել: Զամիների մէղրէսէներում մեքենայաբար միայն արաբերէն էին դաս տալիս, առանց հասկանալու: Բացի այս Տաճկաստանի կանցելարեաների գրագրական լեզուն մի խաօս էր, խառն արաբա-կան, թիւրքական և պարսկական բառերով, անգործածելի թէ՛ լե-զուն, թէ՛ ոճը և թէ՛ դարձածները: Այս լեզուն հասկանալու և գրելու համար հարկաւոր էր տարիներով ուսումնասիրել: Բայց ո՞ր-տեղից գտնւէին այնպիսի մարդիկ, որ տասնեակ տարիներով գրագրի պաշտօնով ընկած լինէին գրասենեակներում, ընդօրինակած և կար-դացած բիւրաւոր թղթակցութիւններ և վերջապէս վարժած գրե-լու այդ քեւա թիբական բարբառով: Այսպիսով առանց ուսումնարա-նի, առանց մանկավարժական դաստիարակութեան՝ Տաճկաստանի բոլոր երեխաները պարտաւորւած էին սովորելու գործածական թիւր-քերէն բարբառը, գրագրական լեզուն, արաբական և պարսկական բառերն ու քերականական ոճերն ու ձևերը: Ալի աղան, որ զիւղից պարզ զինւոր էր զնացել, թրի ուժովը հաղարապետ եղել, կաշա-ռակերութիւնով պահեստի զօրքերի մէջ թողնել և մտել ոստիկա-նութեան ծառայութեան մէջ՝ ո՞ր խելքով ուսումնասիրէր օրէնքնե-րն ու կառավարէր պաշտօնը:

Խօսք տւած ժամին եկաւ, մտաւ վարդապետի խուցը և մի

Ժամից յետոյ մեկնեցաւ Ալի աղան, ծանր քայլերով գնաց մի քանի ոստիկաններով նորից խուզարկելու Դաւթի խանութը և ուրիշ կաղպարներ (դաշէթ), գործիքներ վերցնելով տարաւ քննիչի մօտ Գիշերւայ մէջ կրկին զարկեց Ալի աղան վարդապետի դուռը և մի վիթր տոպրակ ներս գցելով ասաց՝

— Զեր հրամանների համաձայն՝ ամէն բան կարգի դրեց քննիչը:

— Բոլորը բերի՞ր:

— Այո՛:

— Խօ՛ւ էլ կաղպար չէ՞ մնացած:

— Կան մատանու, կօճակի, օղերի, խղմաչի, ապարանջանի և և ուրիշ կանացի զարդ ու զարդարանքների կաղպարներ:

— Քեզ հաւատում եմ, գնա՛ս բարով:

— Յառա՛յ եմ, տէ՛ր իմ:

— Սխալմամբ բան մոռացած չը լինե՞ս:

— Ո՛չ, տէ՛ր իմ:

Վարդապետը անթիքանների կաղպարների պարկը լաւ քննելուց յետոյ, վեր ելաւ, բայց անհանգստութիւնից կրկին վար իջաւ և, պարկի բերանը լաւ կապելուց յետոյ, շալակեց մթանը, առանց լապտերի, տարաւ և գցեց գետի մի խոր տեղ: Զուրը շատ բան է պարտակում:

Ութն օր յետոյ Կարինի ոճրաքննիչ ժողովը տւեց հետևեալ վճիռը. —

«Օսմանեան պետութեան հպատակներից՝ Պետրոսի որդի արհեստաւոր պղնձագործ Դաւթին՝ քաղաքի ոստիկանապետը զանազան հին փողեր կտրելու մէջ մեղաւոր էր ճանաչել և Կարինի քննիչը իւր քննութեան ակտովը ուղարկել էր նորան ոճրաքննիչ ատեանիս: Գործի քննութիւնից երևաց, որ յիշեալ Դաւթի ռան էր կրտրած մի քանի կեղծ փողեր, բայց յայտնի չ'եղաւ ո՞ւմ կորած լինելը և կտրողը: Ինչպէս ցոյց տւին երեք երդւեալ վկաները, ինքը մի քանի անձանցօթ պարսիկներից սխալմամբ գնել էր և ցոյց տւել ուրիշներին ծախելու նպատակով, որտեղից գործը հասել է ոստիկանութեան, որը սխալմամբ կանանց ոսկեղէն և արծաթեղէն զարդերի կաղպարներն փողի կաղպարներ կարծելով՝ ներկայացրել էր ժո-

դովիս: Ժողովը միաձայն վճռեց անմիջապէս արձակել Դաւթին և պատիւը վերականգնեցնելու համար՝ յայտարարել քաղաքում մոռնեմիկով և յայտարարութիւնով ամեն տեղ.— Կեղծ հին դրամները մանրել և մետաղը տալ Դաւթին՝ իւր կաղպարների և ուրիշ իրերի հետ: 128... Թ. Թէշըինի սանի 4-ին:

Դաւիթը արձակած էր:

ԻԴ.

ՎԱՅՍՈՒԱԿԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ՆԱԽԱԳԱՀԸ

Թանգիմաթից յետոյ՝ Օսմանեան կառավարութիւնը կամաց կամաց խլեց զաղու դատարաններում ունեցած բացարձակ գերիշխանութիւնը և յանձնեց զանազան ժողովներէ: Սոցանից մէկը Վաճառականական Ժողով (Մէլլէի Բէյլարէլ) էր կոչուում, որը ամենից կանոնադրութեան հարցերի կամայականութիւններէ: Վաճառականական Ժողովի անդամներն ևս ընտրուում էին քաղաքի բնակիչներից կամ, աւելի որոշ խօսքով, կրօնական համայնքներից:

Մահմեդականներն ընտրուում էին հարուստ, շատ ազդեցիկ, դրագէտ, հասկացող մարդու, բայց ոչ մահմեդականները հարստութիւնից ընկած, խեղճ և ողորմութեան կարօտ մարդկանց, որոնց իբր լաւութիւն էին անում կառավարութիւնից մի ջնջին գումար (երկու կամ երեք հարիւր զուրուշ) ծառայութեան համար ռոճիկ կապել տալով: Այս ողորմութիւնն էլ խեղճերի քթից հանում էին. ով որ ժողովում մի գործ ունենար, երեսին մի տասն անգամ իր տար, որ ինքը նորան պաշտօնի հասցնելու համար ձայն է տւել, պատճառեղել ռոճիկ ստանալու, հետեւապէս պարտաւոր էր հոգւով աշխատելու և իւր դատը պաշտպանելու, թէև ինքը շատ անարդար լինէր:

Այսպիսի ռոճիկ կապել տալն էլ մի տեսակ տնտեսութիւն էր համայնքի համար, որովհետև սովորութիւն կար, այդպիսի տնտեսների համար տարեկան մի երկու անգամ ողորմութիւն հաւաքել և ապրեցնել դոցա թշուառ ընտանիքները. ուստի պաշտօնի հասցնելով ազատուում էին տարեկան այդ կամաւոր հարկատուութիւնից:

Այս ողորմելիներն էլ խեղճերը կորցրած մարդիկ էին, վաղուց-

ւայ ասած առածի պէս, թէ Վատուած առաջ խելքը կ'առնէ, յետոյ կայքը: Անդամներն ամեն մարդու իւր դատը պաշտպանելու խօսք էին տալիս,—Շա՛տ լաւ կը լինի—ասելով, և դատարանում նախագահի կարծիքի հետ համաձայնում՝ նոյնպէս—Շատ լաւ կը լինի—բառերով: Շատ հաղիւ էր պատահում, որ մի ժողովում քրիստոնեայ անդամներից մինը հակառակած լինէր նախագահին կամ քարտուղարին ու չը կնքած մի թուղթ: Սոքա իրանց արդարացնելու փաստն էլ շատ լաւ էին բերան սովորած.—Ամեն անգամ որ կնքեց, ես մենակ ի՞նչ անէի:—

Ուստի այն ժողովրդական ինքնավարական իրաւունքները, որ սուլթանները ճանաչելով հրովարտաւններով վերադարձրել էին, ժողովուրդը անգիտակցաբար անկարող մարդկանց ձեռքը յանձնելով, կրկին իւր իրաւունքները յանձնում էր բացարձակապէս մի մոլի անձի հաճոյքներին, այն տարբերութեամբ միայն, որ առաջինը զաղի էր կոչւում, վերջինս ղէիս (նախագահ), նա ջիւբբայ էր հազնում ու սպիտակ փաթաթում գլուխը, վերջինս ղէղինգօս և Ֆէս, նա յնում էր կրօնին, սա ժողովի անդամներին, նա Ղուրանի անունով էր վըճռում, սա ժողովի և օրէնքներին:

Բանը նրանումն էր, որ զաղին, կրօնի խստութիւններից վախենալով, էլի քիչ թէ շատ շէրիի կարգերը պահպանում էր. բայց ղէիսը վստահացած իւր անդամների կնիքներին, ի՞նչ չարութիւններ որ մտածէր, անվախ զործադրում էր: Շէրիի (չթմակա՞ն օրէնքներ) դատաստանագիրքը շատերին յայտնի էր, բոլոր մահմեդական մոլլաները քիչ թէ շատ հասկանում էին և սխալ վճիռները բռնում ու ժողովրդին զրգուելով բարձր տեղերը բողոքել տալիս, քանդում ու ոչնչացնում. բայց օրէնքների յօդաւանդները Պիւթեան բառերով էր գրւած, ոչ հասկացւում էր և ոչ մեկնում, որի կարծեցեալ բանալին միայն ղէիսի գլխումն էր: Ղադին իւր ամեն վճռի Ֆէթւան (Ղաւանի շէրիի յօդաւանդները) հետը տալու պարտաւոր էր. այստեղ ղէիսը մի երեւակայական թիւ էր դնում իբր օրէնքների յօդաւանդներից:

Մեղքը բոլորովին ժողովրդինը չէր: Մահմեդականութեան ծանր լուծը, որ դարերով ճնշել էր հպատակների վիզը, նոցա աչքերն ու սիրտը վհատեցրել էր: Նոքա իրանց տան աղբը մաքրող մահմեդականին էլ աղա էին կանչել, ջուր կրողին էլ, փայտ կտրողին էլ:

Պարերով քրիստոնէի խօսքը կամ վկայութիւնը շէրիի դատաւորները ոչնչից չէին նախադասել, իսկ մահմեդականի սուտը սրբութեան պէս ընդունել, հետեւապէս քրիստոնեան այո՛ւ և շատ բարի բառերն էր ժառանգել: Սորա վերայ աւելացրու սգիտութիւնը, անգրագիտութիւնը, անհոգութիւնը և նամանաւանդ միայն իւր օրական պարէնի ետևը վազելը, որոնք ստրկացրել էին ժողովրդին: Ճշմարիտ է, որ Տաճկա-Հայաստանի գիւղերից շատ անգամ դուրս են եկել այնպիսի մարդիկ, որոնք առողջ դատողութիւններով, կենդանի փաստերով ու ապացոյցներով պաշտպանել են իրանց դատերը, զարմացրել արդի Եւրոպայի իրաւագէտներին ու ծաղրել մինչև անգամ նոր կանոնները: Բայց ե՛րբ կը պատահեն միշտ այնպիսի ծերեր, որոնք հայրենաւանդ կարգերը աւանդաբար ժառանգած, պահած ու մեղ հասցրած լինեն: Մեր պապերը նարեկացու աղօթքները, ժամագիրքն ու սաղմոսը շատ ու շատ օրինակներով գրել ու մեղ թողել են. բայց Գոշ Մխիթարի դատաստանագիրքը հազաւագիւտ է, այն էլ թափթփած:

Ժողովրդի սգիտութեան պատճառով վերջին սուլթանների հաւասարութեան ու ազատ վարչութեան մասին տւած Ֆէրմանները ապարդիւն և անիրագործելի էին մնացել մինչև պատմութիւնս գրած օրերը: Պաշտօնեաներն իրանց քմքի համաձայն աներկիւղ հարստահարել էին թշուառ ժողովուրդը:

Կարինի Վաճառականական Ժողովի նախագահը Արդիւլլահ էֆէնդին էր: Սա յիսուն տարւան մօտ կարճահասակ, նիհար, բարակ մարդ էր: Կարճ մօրուքը սկսել էր սպիտակել, ցաւած աչքերին միշտ կապոյտ ակնոցներ էր դնում: Սև ու դեղին, չեչոտ դէմքը, աղտոտ ականջներն ու վիզը, խուզած բեխերը մարդու մէջ ակամայ զգանք էին յարուցանում: Գլխի կաղպարած Ֆէսի վերայ (Ժողովրդին դուր գալու նպատակով, կարգերին հակառակ) կապում էր թեթև գունաւոր չիթ և եւրոպական ընդինգօտի տակ հազնում էր պարսկական շալից տեղական ձևով բաճկոն: Միշտ խլինքը վազում էր ու գունաւոր աղլուխն ու արծաթէ քթախոտի տուփը ձեռքից բաց չէր թողնում: Նատ կամաց էր խօսում և միշտ լակոնական: Տաճկերէն գրել-կարդալ գիտէր, բայց թւաբանական կարգով չէր կարող մի թիւ երեք մարդու մէջ բաժանել: Ոչ միայն ուսում ու գիտութիւն

չ'ուներ, այլ զոցա զոյութեան մասին զաղափար անդամ չէր կարող կազմել: Կ. Պօլսից պաշտօնատեղին վերադառնալիս, իւր բարերարի խորհրդով, գնել էր զէսթուրներն (օրէնագիրք) ուսումնասիրելու նպատակով, բայց ճանապարհին, նաւից ցամաք դուրս գալիս, բարերազդաբար սնդուկով ծոփն էր թափւել ու ազատւել ըէիսը իւր ցաւած աչքերը դորանցով յոգնեցնելուց: Տասը տարի կար, որ այդ պաշտօնը վարում էր և մի օր օրէնքների փոփոխութեան մասին բան կարդացած չէր և չէր էլ երեւակայում այդպիսի դէպք: Իրան ցոյց էր տալիս իբր տէրութեան բոլոր օրէնքները մանրամասն ուսումնասիրած, և համբալիների մօտ խօսելիս՝ օրէնքների զրքերի երեսների և յօդածների թւերն էր թւում իրար ետեւից:

Թէ ի՞նչ էր գործւում սորա գրասենեակում և թէ ի՞նչ հրէշային գործեր կային սորա արխիւում, միայն Տէրը զիտէ: Գործւած ապօրինութիւնների տեսալիներն ու ձևերն չի կարելի նկարագրել, այնքան խնլքից, մտքից հեռու բաներ են: Ժողովը իւր վճիռների ժապաւինեալ մի մատեան ուներ, որի մէջ իրար ետեւից կարգով օրստ օրէ գրւում էին եղած վճիռներն: Մատեանը որ քրքրէ մարդ կը շւարի: Մարտի տասին եղած վճիռը ապրիլի քսանին եղած վճիռից յետոյ է գրւել մատեանում ու վաւերացւել: Մի շորս տողանի վճիռ կրճատւել, սեղմւել և տողերն իրար խառնւելով՝ մտել է երկու ուրիշ վճիռների մէջ և էլ տեղ չէ ֆնացել, որ ստորագրութիւն դնեն անդամները: Մի վճիռ վերից վար խազած է, առանց բացատրութեան և մի ամիս յետոյ նորա փոխարէն նորն է գրւել: Սա դեռ արտաքին տպաւորութիւնն է, բովանդակութիւնը անչափ ծիծաղելի:

Մի մարդ, որ Բաղդատ է գտնւում, առանց նորան հրաւիրելու, առանց յայտարարութիւններ տալու, վճռում են՝ առնել այդ պանդըխտացածից հարիւրներ կամ հազարներ և տալ այսինչին: Մի ուրիշը, որ վաղուց գերեզմանոցում հանգատացել է, կենդանացնում, դատարանում խօսեցնում, վճիռներ կայացնում և հանգուցեալի այրու ու որբերի ձեռքից քաշում կայքերը ու տալիս մի երրորդի: Մի խղճալի, որ քաղաքում հանգիստ ման է գալիս և կամ իւր խաւովում գործով է զբաղւած, երազումն էլ դատարանը չէ տեսել՝ նորա վերայ վճիռ են կայացնում, պահում ամիսներ ու տարիներ և յանկարծակի տալիս մի սրիկայի ձեռքը օրէնքների ոյժն ստացած

գործադրելի վճիռ, որով խղճալու տունն ու տեղը քանդում: Երեսուն և յիսուն տարւայ դատեր են տեսնում, տասնէհինգ ու տասն և վեց տարեկան երեխաներին վկայութեան կանչում: Յարութիւնի Մարկոսի վերայ ունեցած առնելիքի համար Յովհաննէսը առանց հաւատարմութիւնի և առանց որ և իցէ բացատրութեան՝ Յարութիւնի օգտին դատ է բաց անում և վճռել տալիս Կիրակոսից առնելու և Յարութիւնին յանձնելու իւր առնելիքը:

Հապա ո՛րքան ողորմելի է վճիռների խմբագրութիւնը: Կան վճիռներ, որտեղ յայտնի չեն, թէ ո՞վքեր են վճարելու և այնպիսիներ, որտեղ չէ յիշւած ո՞ւմ օգտին են տալու: Անհաւատալի է, բայց ձեռքումս կան վճիռներ, որոնց մէջ յայտնի չէ թէ ո՛րքան գումար են վճարելու: Վճիռների մէջ շատ անգամ յիշւած են զանազան թղթեր, դօկումէնտներ, որոնք գործի մէջ չի կարելի գտնել, ապացոյցների և մուրհակների բովանդակութիւնների, որոնք չեն համապատասխանում ներկայացրած իսկական թղթերի բովանդակութեան հետ: Շատ անգամ միւլնոյն պարտամուրհակի համար երկու վճիռ կայանալուց յետոյ, էլի առնելիքի մուրհակը տիրոջ ձեռքն է գտնւում:

Ուղիղ է, այս վճիռներից շատերի դէմ բողոքում, շատերը մինչև անգամ Կ. Պօլսի վճռաջինջ ատեանից ոչնչացւում և նորից քննւում էին, բայց եղծմունքները անթիւ էին: Վերաքննութեան ժողովներում և արդարութեան ատեաններում միայն փոխում ու ոչնչացնում էին վճիռները, եթէ ապօրինաւորութիւնների պատճառներն էլ քննէին արդար, և պարտաճանաչ պաշտօնեայ կարելի է պետութեան գաւառների մէջ հազիւ գտնւէին: Կամ եթէ շրջիկ քննիչներ ունենար կառավարութիւնը, որոնք գաւառական ատեանների գործերն ու արխիւները հետախուզէին՝ արդարութեան նախարարութեան ծառայողներից մեծագոյն մասը ւաքտոր ու տաժանակիր աշխատութիւնների և նոցա ընտանիքները փողոցներում հաց մուրալու կը դատապարտւէին: Կառավարութիւնն էլ լաւ գիտենալով իւր պետութեան ծառայողների զարգացման չափն ու սահմանը, սուտ խուլ և կոյր էր եղել: Ո՞ր ուսումնարաններից աւարտածներին պիտի հնձրի տեղը դնէր և ո՞ր համալսարաններից դուրս եկածները պիտի ղեկավարէին դրանց: Դրա համար, անձար հիւանդի պէս,

ղեղերից ու սպեղանիներից յուսահատուած, ձայնը փորն էր զցել, վերմակը գլուխը քաշել ու սաստիկ տքում:

Անչա՛փ կորուստներ: Դեռ հոգէառը չ'եկած, կողինքում տքտըքոցում, ամեն զործակատար աշխատում էր իւր ապագան բարւոքել տիրոջ անբաւ զանձներից: Քարտուղար Մ. էֆէնդին դատաստանական եկամուտի մի տասներորդը տոմարում չէր մտցնում: Ամբողջ տարիներով հետևող չը կար, որ իմանար, թէ ո՞վքեր էին մսխում այդ գումարները: Գործերը տոմարների հետ համեմատող չը կար, որ գումարէր հազարաւոր կորուստները: Դատարանի ծառայողներն որոշ ժամանակներում ստանում էին ռոճիկները, բայց մոտքը չէր զցւում զանձատուն, որ ելքի հետ հաւասարակշռութիւնը պահպանէր: Ո՞ւր մտքից էր անցնում, թէ պետութիւնը երեք հարիւր միլիոն լիւրաց պարտքի և նորա տոկոսի տակ ճնշւում էր:

Ժողովուրդը մեղաւոր էր, որ տգիտութեամբ անարժան, յիմար, անգրագէտ, հացի կարօտ, անկուշտ, ազահ և մի խօսքով կեղտոտ մարդիկ էր ընտրում վարչութեան պաշտօնների համար, որոնք այն սուրբ պաշտօնի վեհութիւնը կուրօրէն ուռքերի տալին առած, միանում էին ընկերաբար կամ ստրկաբար նախագահին և քարտուղարին, հարստահարում ժողովուրդը և պետութիւնը, զրկում հասարակութիւնը, տկարին, խեղճին, թշւառին, որբին ու այրիին:

Բայց գլխաւոր մեղքը գլխունն էր, այն պետին, որին նախախնամութիւնը յանձնել էր քառասուն միլիոն զանազան ազգութիւնների, լեզուների ու կրօնների պատկանող ժողովրդեան կառավարութեան ղեկը և նա այդ անթիւ ժողովրդեան մէջ ուսումը, գիտութիւնը, զարգացումը, առաքինութիւնը, սրբութիւնը, վեհանձնութիւնը, ճշմարտասիրութիւնը, ընկերասիրութիւնը և հասարակական օգտակարութիւնը տարածելու համար, «ի ցոյցս մարդկան» Կ. Պօլսում մէկ, երկու միջնակարգ ուսումնարան էր բացել, այն էլ Ֆրանսիացւոց լեզուով, որ իւր զաւակները դատապարտած լինեն տարիներով օտար լեզուն սովորելու, որպէս զի զգեն ու վերջապէս գիտութեան տաճարի դռնիցը փախչեն: Պետութեան էլ պէտք եղած բոլոր մասնագէտները ճարահատեալ Եւրոպայից բերել տալով, երկրի զանձերը կողոպտել տալիս, որոնք ժողովրդին էլ արհամարհելով, թքելով, երկրի ոսկիներովը բեռնաւորած ետ էին գնում:

Վաճառականական ժողովարանը մի քարաւնսարայի վերի յարկումն էր գտնուում և բաղկացած էր արտաքին երկու գաւիթներինց, բակինց, ժողովի դահլիճինց, առանձնարանինց և զրասենեակինց: Գաւիթներում շինւած էին պատերին կից տախտակէ բազմոցներ, որոնց վերայ նստում, զայժիշկ էին խմում, չիբուխ ու զալիան քաշում և երբեմն հաց ուտում ու նախաճաշ անում դատարան հրաւիրւածները: Դահլիճում անդամները մուշտախնէրը ցցած՝ անդադար ծխում ու դէլին էին տալիս:

Առաւօտը վաղ ընկա Աբդուլլահ էֆէնդին եկել ու մտել էր իւր առանձնասենեակը: Ամեն անգամ, դռները բացւելիս, նա դուրս էր նայում մոնողին տեսնելու ու ինչ որ մի միտք նորան տխրացրել էր: Նա անդադար շփում էր ճակատը, գլուխը, մօրուքը և տրորում մատները: Ծառաներին ջուկ, մարդ չը կար ժողովարանում: Տէր-Վարապետը մտաւ դահլիճը, որին դիմաւորեց Աբդուլլահ էֆէնդին ու տարաւ իւր առանձնարանը: Քաղաքավարական բարեններն և իրար առողջութեան մասին եղած զանազան կեղծ հարց ու փորձերին յետոյ վարդապետն ասաց.

— Գիտէ՞ք ալսօրայ իմ գալուս պատճառը:

— Հրամայեցէ՛ք, մուրախատ էֆէնդի՛, (այսպէս էին անւանում վարդապետներին). գիտէք, որ ձեր ամենախոնարհ ստորադրեալն եմ և մեր իրար հետ ունեցած բարեկամութիւնինց զատ, միշտ ձեր կամքը ինձ համար նւիրական է:

— Շատ ու շատ շնորհակալ եմ, և ինձ չափազանց պարտաւորեցրած էք: Ձեզ պէս բարեկամ ունենալուս անչափ զոհ եմ և երանի՛ կը տալի ինձ, եթէ ունենայի մի երկու ձեզ նման անկեղծ բարեկամներ էլ: Բայց մենք այն դարու մէջ ենք, երբ բառի բուն նշանակութեամբ բարեկամ գտնելը շատ դժւար է: Իմ սիրտս յաւիտեան, մինչի գերեզմանիս դուռը ձեզ պէս ազնիւ սրտի տէր մարդու համար պիտի բաբախէ և երանի՛ թէ փոխադարձ ծառայութիւնների կարգը գար և տեսնէիր նւաստիս:

— Ի՞նչ էք ասում, տէ՛ր իմ, մի՞թէ փոխադարձութիւնների ակնկալութիւն պիտի ունենանք: Պէտք է մի գործ շինել: Ձեր ցանկութիւնները կատարելիս՝ հոգիս ուրախութիւն է զգում և գիտեմ որ փոխադարձաբար ձերն էլ նոյնն է զգում:

— Դորան կարծիք չը կայ:

— Ուրեմն ինձ մի՛ զրկէք հոգեկան մտիթարութիւնից, միշտ հրամայելով յայտնեցէք ձեր մտքից անցածները:

— Իմացե՞լ էք, որ էաթտար Զատիկը իւր հանգուցեալ եղբոր որբերի փողերը Յովակիմ բէգին է տւել տոկոսով և որ վերջինս այժմ, ասում են, ուրանում է:

— Դիտեմ, ինձ հետ խօսեց բէգը, բայց մանրամասնութիւններից տեղեակ չեմ:

— Ստորագրութիւնը ես քննեցի և տեսայ, որ իսկական բէգի ձեռքն է: Զի կարող ուրանալ և իւր կնիքը, դպրտարանը որ մոնի, կարծեմ միջնորդ կը դնի և կը հաշուի:

— Կամեն՞ք ես առանձին կը կանչեմ և կը խօսեմ, որ հաշուի ու փողերը վերադարձնի:

— Այդ մասին յետոյ կը խօսենք: Բայց այսօր խնդիրքը կը ներկայացնէ Զատիկը, դուք ստացէք, շատ սիրով ընդունեցէք, այնպէս որ անդամները նկատեն և բէգին տեղեկութիւն տանեն:

— Շա՛տ բարի, տէ՛ր իմ:

— Անդամների հետ էլ խօսեցէք և ասացէք, որ պարզ գործ է, ստորագրութիւն կայ գործի մէջ, փողերը առնելու և յանձնելու է որբերին:

— Այդ մասին անհոգ եղէք:

— Անդամներից մեր Առաքելեանին ես, ինչպէս պէտք է, կը հրամայեմ: Ահմէդ էֆէնդուն էլ դուք խօսք կարող էք հասկացնել:

— Բէգի շատ լաւ բարեկամն է, դժւար է դարձնել. բայց նորա երակները քարտուղարի ձեռքումն է, դեղին ոսկիները տեսածին պէս՝ կը թուլանայ:

— Եթէ դորան չը գրաւենք, պէտք կը լինի Էնֆիաճեանին դիմելու:

— Անպատճառ:

— Ես նորա հետ կը խօսեմ, բայց վախենում եմ, որ տեղեկութիւն տանի իմ կողմից բէգին ու այն ժամանակ իմ դրութիւնը անտանելի դառնայ և հարկ լինի մեծ կարասներ ի հետ զարկւել, որ շատ վտանգաւոր է:

— Այդ կոյրին ո՞վ է մարդու տեղ դնում և ի՞նչ կարող է իմ

դէմ խօսել: Բայց բան կայ. զօրաւոր մարդիկ մնջերուն լեզու են հանում, ո՛ւր մնաց էնֆիաճեանին, որ թէև ակռաները քաշած, ախար էլի հին գազան է:

—Վերջապէս հարկաւոր է երկուսից մէկին որսալ, որ գործը անպատճառ վաստակի: Գիտէ՞ք ի՞նչ անտանելի կրակ է մի հոգւորականի համար, երբ տեսնում է այրիներին ու անտերուն, որբերին զրկած: Անմեղ երեխաներին եթէ անօթի թողնենք, երկնաւոր Թաղաւորին ի՞նչ պատասխան տանք:

—Ճշմարիտ է ձեր ասածը, հոգի ունինք տալու: Թշուառների դատերը արդար ենք դատելու, որ արդար Դատաւորի առաջ էլ պարզերես դուրս դանք:

—Դատաւորի աչքը կապելու է, որ հարստութիւնը, իշխանութիւնը և արտաքին փայլը չը տեսնէ, միայն կողմերին լսելով՝ ճշմարտութիւնը վճռէ:

—Այո՛, այո՛:

Լռութիւնը տիրեց:

—Կարծեմ այդ խնդիրքը մեզ չի պատկանիլ, ասաց ծանր շեշտելով ռէխը. կարելի է իրաւարանի ժողովին (Մէջլիսէ Կուդուս) հրամայէ մութասարիֆը: Որբերի պահանջների գործերն նոցա վերաբերեալ է:

—Ո՛չ, խնդիրքը ձեր ժողովի վերայ է գրած և մուրհակի մէջ որբերի անուն չը կայ: Գործը պարզ վաճառականական առնելիքի գործ է:

—Որ այդպէս է, կարծիք չը կայ, որ մեզ է գալու:

—Ուրեմն մնացածը դուք գիտէք:

—Ձեր հպատակն եմ, ասաց ձեռքը ճակատին տանելով ռէխը:

—Մնա՛ք բարով, ասելով վարդապետը ոտքի ելաւ:

—Մեծ փառքերով, ասաց նախագահը և ոտքի ելաւ ու մինչի դուռը ճանապարհ գցեց:

Արդիւլլահ էֆէնդին աւելի տիրեց: Դուռը ներսից փակեց, քաշեց իւր առանձնարանը և բազմոցի անկիւնում կուչ եկաւ:

Բորենին հաստ պողպատի ճաղերով վանդակն էր ընկել, խոչս տալու ճար չը կար: Խորամանկութեան ծովերում սուղւեց, գլուխն ազատելու և հանգստանալու մի ապառաժ ժայռ էլ չը գտաւ: Մի

կողմը վարդապետը, որի միջնորդութեամբ պաշտօն էր ստացել և որի ազդեցութեամբ ժողովուրդը զանազան հանրագրերով կարող էր ցորենի պէս խարժալել իրան ու ալիւր շինել: Միւս կողմը երկաթի նման մի մարդ, որը յենւած էր կոյտերով ոսկիներին և դորա վէզիրներին պէս ազդու բարեկամներին: Մի նամակ գրելով Բ. Դրան մի յայտնի պաշտօնէին, կարող էր իւր տեղը մի նոր մարդ նշանակել տալ և իրան յաւիտեան հացից զրկել: Որքան որ մտածում էր, չէր կարողանում որոշ եզրակացութեան հասնել, մնում էր միայն ընտրել երկու չարիքների փոքրագոյնը:

Իէգիւն զոհել վարդապետին, թէ վարդապետին զոհել բեգին: Կնճռոտ և անլուծելի խնդիր: Ամեն դէպքում վատ ապագայ էր սպառնում իրան և յուսահատութիւնը տիրում:

Լսել էր, որ վերջին կարգադրութիւնների համաձայն՝ արդարութեան նախարարութեան դռնից պիտի ընտրւէին նախագահներն և սոքա պարտաւոր էին նոյն նախարարութեան մէջ գտնւած մի մասնաժողովում քննութիւն տալ: Գործը եթէ հարցաքննութեան հասնէր, նա էլ դատարանների դռնից անգամ ներս չէր կարող մտնել:

Կ. Պօլսում, գիտէր, որ կաշառքով մեծ մեծ պաշտօններ էին ձեռք բերում շատերը ու լցւում զաւառները. բայց մէկ, երկու տարի պանդխտութեամբ ծառայել Կ. Պօլսի գրասենեակներում անտանելի էր թւում: Դրանից ջոկ, պէտք էր համբուրել զանազան աղաների ու այվազների ձեռքն ու ոտքը, կապոցներով ոսկի տալ, նոցա էլ հաւատալ, որ իրանց փաշաների գութը հայցեն, որ ողորմելով մի անկիւն իրան տեղաւորցնել տան: Տեսնենք, կը յաջողւէ՞ր ուզած տեղը ձեռք բերել: Ի՞նչ պիտի անէր, եթէ առաջարկէին գնալ Ասորիքի կամ Արաբիայի խորքերը: Կարճ խօսքով, կրակ ու պատժի մէջ էր ընկել:

Վերջապէս վճռեց, որ հարկաւոր էր էլի Սև-Գլխին ձեռքից չը թողնել: Դորա կուսակցութեան բազմութիւնը, մեծութիւնը ու ահաւորութիւնը զգում էր: Տեսել էր նոցա զօրութիւնը և յոյս ունէր որ պատրիարքարանի ազդեցութեամբ կարող էր էլի մի պաշտօն ձեռք բերել:

—Նոքա տալ տւին ինձ այս պաշտօնը, թող նոցա պատճառով զրկւեմ այս տեղից:

ԻԵ.

ԱՌԻԻՄԻ ՊՈԶԻՆ ԵՆ ԿՈՒՈՒՄ

Արդիւլլահ էֆէնդին ուղղակի և անուղղակի մի քանի միջնորդներ մէջ գցելուց յետոյ, ճարահատեալ զիջեց և ինքն էլ գնաց Յովակիմ բէգի մօտ խնդրելու, որ մի կերպով վերջ տայ Զատիկի գործին: Այս անիրաւացի պահանջը ոչ մի դէպքում բէգը չը համաձայնեց գոհացնելու:

— Զատիկը թող Թիարան (պաշտօնէի տշտպան) գնաց, աւում էր, որ ուրիշներին էլ խրատ լինի:

Արդիւլլահ էֆէնդին մի մարդու ձեռքով ծածկաբար աշխատեց Զատիկին գոհացնել և մինչև անգամ նորան երեք, չորս հարիւր ոսկի խոստացաւ տալ:

Զատիկն էլ դէմ կեցաւ և չը հաշուեց: Ատում էր.

— Թէ իրաւունք ունիմ, դատարանում կ'առնեմ, թէ ոչ՝ պատիժս կը կրեմ:

Շատ խնդրեցին, շատ աղաչեցին, որ ստանար իւր պահանջած գումարը և ետ կանգնէր, բայց յամառացած, չէր համոզւում: Այս բանը շատերին զարմացրեց, նամանաւանդ Արդիւլլահ էֆէնդիին:

Այժմ գործը ծանր կերպարանք էր ստանում նախագահի աչքում և, գործը անպատճառ վարդապետի կամքովը վճռելու համար, մի անդամի ձայնի կարիք կար: Ինքն ու Առաքելեանը երկու ու կէս ձայն էին կազմում, մնացեալ երկու անդամները կարող էին հակառակ բովանդակութեամբ վճիռ տալ ու ստորագրել իրանց կարծիքը, որ բոլորովին կը թուլացնէր գործը: Այս էլ շատ հաւանական էր երևում: Ահմէդ էֆէնդին բէգի վաղուցւայ բարեկամն էր և զանազան առևտրական կապերով նորա հետ սերտ կապած: Ատում էր, քսաներեսուն ոսկով չէր կարելի կաշառել, հարիւրներ էլ ո՞րտեղից գտնէր: Ահմէդ էֆէնդիին աւելի շուտով և աւելի մեծ գումարով կարող էր կաշառել բէգը, քան թէ դատարկած Զատիկը: Ահմէդը հեռատես մարդ էր և կը զգուշանար բէգի վրէժխնդրութիւնից, որ մինչև գերեզմանը կը շարունակուէր:

Մնում էր Էնֆիաճեանը: Այս աղքատ, օրական ապրուստի կարօտ ծերին աւելի հեշտ է դրաւելը, կարծում էր ըէիսը:

Մի առաւօտ Էնֆիաճեանը կանուխ մտաւ ժողովարան: Տեսաւ որ նախագահը առանձին է, ղողալով ու կարմրելով մօտեցաւ և ասաց.

— Ըէիս էֆէնդի', թէեւ լրացած չէ ամսականս, բայց սաստիկ կարօտութիւն ունենալով, խնդրում եմ շնորհք անէք և հրամայէք քարտուղարին, որ ժողովարանի սնդուկից փոխ տայ ինձ ու յետոյ, ռոճիկս վճարելիս, ետ պահէ:

— Լա՛ւ, լա՛ւ, շատ բարի: Ես կը տամ, յետոյ կը վճարես: Թէ պէտք է, մի երկու հարիւր ղուրուշ աւելի տամ: Ասաց ու քսակն հանեց:

— Շա՛տ ու շա՛տ շնորհակալ կը լինեմ: Եթէ այդ բարութիւնը անէք, բաշխած կը լինիք:

— Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ. մի՞թէ չը գիտես, որ ես միշտ պատրաստ եմ օգնելու իմ պաշտօնակիցներին: Հրամեցէք, ասաց, բռով ոսկիներն երկնցնելով:

— Շնորհակալ եմ, ասաց, ձեռքը զետնից մինչև ճակատը բարձրացնելով. շա՛տ ու շա՛տ շնորհակալ եմ: Եւ ոսկիները զրպանը դրեց:

— Աւելորդ են մեր մէջ այդ խօսքերը:

Էնֆիաճեանը կրկին ու կրկին խոնարհութիւններ անելուց յետոյ, երբ պատրաստուում էր դուրս գնալու.

— Վարդա՛ն աղա, ձեզ մէկ երկու խօսք ունեմ, ասաց ըէիսը:

— Այս ըոպէիս. երեք սալ փայտ եմ առել վաթսունհինգ ղուրուշի, վճարեմ ու գամ:

Արդիւյա՛հ էֆէնդու աչքերում ուրախութեան փայլը շողաց, թախծոտ դէմքը փոխւեց: Սիգարի մուշտուկը վար դրեց և սկսեց սաղի համրիչը քաշել: Մի քանի ըոպէից երեւաց Վարդան աղան:

— Կեցցե՛ն այս գաղթական չերքէզները. սոքա եթէ չը գային, քառասուն ղուրուշով էլ հազիւ պիտի կարողանայինք մի սալ փայտ գնել: Թէեւ ասում են՝ աւագակ, մարդասպան, վայրենի ու կատաղի մարդիկ են, բայց ի՛նչ որ է, ժիր ու շատ աշխատող են:

— Ճշմարիտ է, այդպէս է:

Լռութիւնը տիրեց: Վարդան աղան սպասում էր, որ Արդիւյ-

լահ էֆէնդին խօսի։ Սա էլ մտածում էր, որ ի՞նչ յառաջաբանով սկսի իւր առաջարկութիւնը։ Նախադահի ծխախոտի տփից շինեց իւր սիգարը, անցրեց մուշտուկը, վառեց ու ծուխը բարձրացրեց։ Վարդան աղան անդադար հարցական հայեացքով նայում էր նախադահի աչքին, ուղեւով ասել—Թէ ի՞նչ հրաման ունես։ Բէխը ուրուում էր, լեզուն չէր բացում խօսելու։ Անցաւ տասը րոպէ և Վարդան աղան նորոգեց իւր սիգարը նախադահի աղնւահոտ ծրխախոտից։

—Վարդան աղա՛, ասաց վերջապէս ծանրութեամբ Բէխը. Յովակիմ բէգին տեսե՞լ էք այս օրերս։

—Այո՛, այսօր էլ տեսայ։

—Այսինքն՝ խօսակցութիւն ունեցա՞ք հետը։

—Ո՛չ. չը գիտե՞ք, որ վաճառականները առուտուրի մէջ չը լինող մարդկանց հետ սառն են վարում, մանաւանդ որ հետը հարիւր ջիսուն լիրայի հին հաշիւ ունեմ, աչքին երեւմ, պիտի յիշէ ու բան խօսի։ Լաւ է, բա՛ն չ'ունես. ո՛չ սատանան տես և ո՛չ էլ սրբերը կանչի՛ր։

—Զէ՛, կ'ուզէի ասել, իմացա՞ք արդեօք այդ մարդը պիտի համաձայնի՞ Զատիկի հետ, թէ՛ մենք ճարահատեալ այս գործը պիտի վճռենք։

—Զը գիտեմ, բայց քաղաքում պտտած խօսքերն թէ լսես, նորան մի փուլ անգամ տալու միտք չ'ունի։

—Ախար ստորագրութեանը ի՞նչ պիտի ասէ։

—Ատում է, որ իրանը չէ։

—Ասելով չի լինիլ, հաստատել պէտք է։

—Յայտնի բան է, նա իւր փաստերը կ'ունենայ։

—Ստորագրութեան դէմ, չը գիտե՞ք, որ վաճառականական կանոններով ոչինչ չի ընդունիլ։

—Ոսկով ընդունել կը տայ։ Նորա դարդին մենք խօ չե՞նք մտիկ տալու։

—Բայց ամեն բան ոսկով գլուխ չի գալ։ Մեծ մարդ է, ասում եմ, որ պատւին դպչելու գործ չը պատահի։ Գիտե՞ք, որ ստորագրութիւնը մերժելուց դժւար հարց չը կայ։

—Ուրիշի սղան ճանապարհը կը գտնի։

— Դուք ի՞նչ էք կարծում, բէդն արդա՞ր է, թէ անիրաւ:

— Հարուստները միշտ արդար են, չը նայելով, որ իրանց բոլոր հաղարներն անիրաւութեամբ դարսած լինեն:

— Այդպէս մի՛ խօսիք, արդարութիւնը հարստութեան հետ կապ չ'ունի: Նա կարող է իւր բեռներն ուրիշի կալերից բարձած լինել, բայց այս գործում՝ անմեղ:

— Զեմ՝ ասում, որ անպատճառ այս գործում մեղաւոր է, սատանան մեղքն առնէ, բայց ի՞նչ կը պակսէր, եթէ այդ խեղճերին մի երկու հարիւր ոսկի տար:

— Այդ մեր գործը չէ, կը տայ թէ չի տալ, այլ՝ պա՛րտքն է տալու, թէ ո՛չ:

— Ի՞նչ իմանամ: Երես առ երես պիտի խօսեցնենք, որ բան հասկանամ:

— Բայց դուք ասացէք, եթէ հաստատ պարտք չ'ունենար, այդ խեղճ Զատիկը մի՞թէ կարող էր համարձակիլ նորա դէմ դառ բանալու:

— Յայտնի բան է, մի պատճառ կայ այս գործին, որ այս դուռը հասել է: Երևում է, որ այդ մարդը զրկւած է:

— Այո՛, այո՛, զրկւած է:

— Միշտ այդպէս է, զօրեղներն կուլ են տալիս թոյլերին ու մեծանում:

— Ո՛չ, ո՛չ. այն ժամանակներն անցան: Այժմ հաւասարութեան դար է: Արդարութիւնը իւր ձեռքը անիրաւների բուկը կոխելով, ուրիշի իրաւունքները փորիցը հանում ու խալտառակում է:

— Ո՞վ է գլխիցը անցել, որ ձեռք մեկնէ:

— Իմ պաշտօնս է, հոգի ունեմ տալու և ահեղ Դատաւորին ներկայանալու:

— Դո՛ւք..., կարող էք, բայց շատ նեղութիւն կը կրէք ապագայում:

— Ճշմարտութեան և մարդկութեան համար պիտի համբերեմ:

— Երանի թէ կարողանայիք համբերել:

— Ճարահատեալ:

— Աշխատեցէք ուրեմն:

— Իսկ դո՛ւք:

—Ե՞ս, ես ձեզ համակարծիք եմ, բայց մինչև որ չը լսեմ երկու կողմերը, ոչինչ որոշ չեմ կարող խօսել:

—Ես էլ պիտի լսեմ, յայտնի բան է, բայց կարծի՞ք:

—Ասացի՜ ձեր կարծիքի պէս:

—Լաւ, ուրեմն օրը դայ ու տեսնենք:

Լուեցին: Անդամներն հաւաքւեցին ու սկսեցին առօրեայ գործերը քննել:

Իրիկան դէմ Աբդիւլլահ էֆէնդին գետի ափի զայջան նստած՝ երկար խօսակցեց Դաւթի հետ:

—Անպատճառ, ասաց պղնձագործը մեկնելիս:

—Նորան ուղարկի՛ր, աղքատ ժամանակն է, թող տայ մի քսան կամ երեսուն ոսկի ու խօսքն առնելով, պատասխանը բե՛ր:

—Շա՛տ բարի, տէ՛ր իմ:

—Աւաւօտ տանը պատասխանիդ կը սպասեմ:

—Մառա՛յ եմ, տէ՛ր իմ. ասաց ու գնաց պղնձագործ Դաւիթը:

Հետեւեալ առաւօտ Դաւիթը ծառաների սննեակում սպասում էր Աբդիւլլահ էֆէնդու վեր կենալուն, որտեղ մի քիչ սպասելուց յետո՛յ՝ կանչւեց ննջարանը: Աբդիւլլահ էֆէնդին, խալաթը վրան, կողինքում նստած ծխում էր:

—Դէ՛հ, ասաց, գառնո՛ւկս, ի՞նչ տեղեկութիւն կայ:

—Խօսք տւել է, բայց ոսկիներն չէ վեր առել:

—Պատճա՛ռ:

—Ասել է, ես պարտքից վախենում եմ, կը կատարեմ ապա կը ստանամ: Գուցէ գլուխ չ'եկաւ:

—Գլուխ գալը նորա գործը չէր: Զէ՞ ասել, որ նա միայն իւր ձայնը խոստանայ տալու:

—Մինչև անգամ գնացողը ասել է, որ ամեն դէպքում տըր-ւած գումարն իւրն է, միայն թէ ժողովում մեր կողմը ձայն տայ: Զէ ընդունել, ասել է վերջապէս, որ գիշերս կրկին գնաց տուն ու վերջնական խոստումն ստանայ:

—Լա՛ւ, լա՛ւ, քսան և չորս ժամ էլ համբերենք: Գնա՛, բայց էգուց էլի տեղեկութիւն բեր: Աշխատեցէ՛ք, աշխատեցէ՛ք:

Հայոց առաջնորդարանում տեղակալ Վասպուրականցի մի վարդապետ, աղզային քաղաքական ժողովի երկու անդամներն և էնֆիաճեանը ժողոված խորհուրդ ունէին: Խորհրդի քարտուղարն մի Բաղէշցի վարժապետ էր: Վիճաբանութիւններն երկարացել, սաստկացել, տաքացել, բորբոքել և վերջացել էին ու ամենքը լուռ իրար երես էին նայում:

— Ես համոզւած եմ, ասաց Մարգարան իւր վերջին կարծիքը, որ Յովակիմ բէգը մարդու փող ուրացող չէ: Քառասուն տարի է՝ ճանաչում եմ և քառասուն հազար անգամ հետը գործ եմ ունեցել ու այդքան հազար մարդ էլ նորա հետ առուտուր են ունեցել և ոչ մէկի մի փարայ հաշիւը չէ կտրել. էդ խնքոտ Ջատիկի չորս հարիւր ոսկին կերաւ, դորա՞ կարօտն էր:

— Ո՛չ, սրբազա՛ն, յաւելացրեց մահտեսի Սիմոնը, մի՛ սխալւիք ուրիշի խօսքերին, այն մարդը որք զրկող չէ: Նա ամեն ժամանակ աղքատին, տնանկին ու որբեայրուն օգնել է և աղզային ի՛նչ գործ որ պատահել է, առաջ է անցել՝ դուռն կանգնել:

— Ես էլ գիտեմ, աղանե՛ր, բայց այդ մարդն ինձ համոզեց արտասունքներովն ոտքերս թրջելով, այնպէս որ խիղճս տանջեց:

— Ձուր բան է, մի՛ խաբւիք, ասաց մահտեսի Սիմոնը:

— Ուրեմն, կրկնեց վարդապետը, Վարդան աղա՛, դուք ինչ էլ որ պատահի, պինդ կացէք և եթէ բոլորը միաբերան հակառակը վճռեն, դուք ձեր կարծիքը տա՛լը գրել տւէք ու ստորագրեցէք:

— Եա՛տ բարի, սրբազա՛ն:

— Մկրտիչ վարժապե՛տ, քեզ էլ կանչել են, որ գրերը ջոկես, դու էլ լսօ աղաներից բանն ի՛նչ լինելը լսեցիր, քեզ էլ լսօ՛ ասելիք չ՛ունեմ:

— Գիտեմ, գիտեմ, սրբազան հա՛յր:

Կէս գիշեր էր. սաստիկ ցուրտ: Ջատիկը քարտուղար Մէդէդ էֆէնդիի հետ գալիս էր ֆանարը ձեռքին բերդի տակից: Երկուսն էլ վերարկուներում փաթաթւած էին:

— Աղքատին գիտես թէ անյաջողութիւններն իրար ետևից են հանդիպում, ճոռումբանում էր Մէդէդ էֆէնդին: Իրիկունը որ երեսուն ոսկին ստանար, ո՞վ կարող էր բռնիքը հանել: Գիտես թէ վճռու-

ւած է, որ յաւիտեան մի փոր հացի կարօտ մնայ այդ թշուառը: Անխելք, ա՛ւ, կե՛ր ու վայելէ և վերջը ասա՛—խելքս այսպէս կտրեց, ես արդարութիւնը այն կողմը տեսայ: Ո՞վ քեզ կախաղան էր տանելու: Տարւան մէջ եթէ այդպէս տասն-քսան դործ պատահի, ահա՛ քեզ հինգ-վեց հարիւր ոսկի, դի՛ր տակդ և յաւիտեան կե՛ր: Նա որ չ՛առաւ, գործը ե՛ր մնաց: Բայց դարտակ բան է, ի՞նչ ուզում ես արա՛, ինչպէս մի մարդու ձախորդութիւնը իրար ետևից է գալիս, միւսին էլ՝ յաջորդութիւնը: Իբր թէ Ահմէդ Էֆէնդին քիչ ունէր, իրիկունս էլ յիսուն ոսկին մինչև չը ստացաւ՝ խօսք չը տւեց: Ինչ որ է, բաղդի բանը անհասկանալի է: Դէլի Ահմէդը հինգ տարի առաջ հինգ հարիւր ոսկի ունէր, հինգ տարի է մէջլիս է և ահա մօտ ութն կամ տասն հազար ոսկու տէր եղաւ: Է՛հ, Զատիկ աղա՛, աշխարհքն այդպէս է, ունեցողինը օր ըստ օրէ աւելանում է, չ՛ունեցողին էլ Աստուած ողորմի:

—Գործի՛դ նայիր, Էֆէնդի՛, շա՛տ լաւ է, նորա խօսքին վստահիլ չէր կարելի: Լաւ որ չը ստացաւ ու փողը գրպաններումս մնաց:

Այսպէս շարունակելով՝ գնացին իրանց բնակարանները:

Մեծ մարդիկ տանը նստած ամեն բան տեսնում ու լսում են: Ոսկի ճնճղուկը լուր էր բերում բէգին:

Բայց Յովակիմ՝ բէգը իւր դատի պաշտպանութիւնից երկիւղ չ՛ունենալով՝ մարդու էլ չէր դիմել: Գիտէր, որ այս գործը դեռ վիւլայէթի վերաքննիչ ժողովը քննելուց էլ յետոյ, մտնելու էր Կ. Պօլսի արդարութեան նախարարութիւնը, որտեղ, ինչպէս որ պէտք էր, կարելի էր գործին վերջ տալ: Այս պատճառով ասում էր.

—Թո՛ղ ինչ ուզում են անեն, Կ. Պօլսում փոխանորդս կարող է գործը կտրել, զցել:

186... թ. նոյեմբերի 2-ին, նահանգական «Արևելք» լրագրի մի համարի մէջ տպւած էր հետևեալ վճիռը.

«Կարինի Վաճառականական Ժողովը օսմանեան տէրութեան հպատակներին՝ կարինցի էաթտար Զատիկ Անտօնի որդու Կարինի հրովարտական էր վաճառական Յովակիմ բէգ Ռստակի որդուց չորս հարիւր ութսուն չոյս օսմանեան ոսկու մօլըհակով առնելիքի գործը քննեց:

Զատիկը ներկայացրեց ժողովին Յովակիմ բէգից ստորագրւած և կնքւած մուրհակը: Իէզը ստորագրութիւնը ուրացաւ: Մուրհակի վկաներից առաջինը՝ Աբիֆ Մէհմէդ օղլի ներկայացաւ ու բացատրեց, որ իւր ներկայութեանը բէգի գրասենեակում Զատիկը այդ թուղթը տուել է բէգին, որը ստորագրելուց յետոյ, տուել է իրան՝ Աբիֆին: Ինքն էլ՝ իբրեւ վկայ ստորագրել է:—Այն ժամանակ հարցրեցի՞ր բէգին, թէ ի՞նչ թուղթ էր, իմացա՞ր ի՞նչ գումար էր, կամ թէ ո՞վ էր պարտք կամ ո՞ւմ՝ հարցին անդամ էնֆիաճեանի՝ Աբիֆը պատասխանեց, որ քաղաքալարութեան դէմ լինելով ամաչել ու չէ հարցրել այդ մանրամասնութիւնները: Անդամ Առաքէլեանցի հարցին թէ՛—Յիշո՞ւմ է արդեօք, ճիշդ այս այն թուղթն է, որի վերայ նոքա ստորագրեցին՝ Աբիֆը պատասխանեց.—Իսկ այդ լինելը չեմ կարող պատասխանել, վաղուցւայ դորժ է. բայց կարծեմ դորա նման էր: Վկայ Հասան էֆէնդին ճիշդ և նման վկայութիւն տուեց Աբիֆ Մէհմէդ օղլու: Վկայ Յակոբ Պօղոսի որդին, բացակայութեան պատճառով, չը ներկայացաւ: Ժողովը մեծամասնութեան ձայնով վճռեց.

«Աչքի առաջ ունենալով Յովակիմ բէգի ստորագրութեան նմանութիւնը և վկաների ցուցմունքը՝ վեր առնել պարտատէր Յովակիմ բէգից չորս հարիւր ութսունեւչորս ոսկի և դատաստանական բոլոր ծախսերն ու փողի տոկոսը մուրհակի օրից մինչև վճռի օրը հարիւր վաթսունեւչորս ոսկի և տալ պահանջատէր Զատիկ Անուօնի որդուն:

Նախագահ ժողովի՝ Աբդիւլլահ.

Անդամ՝ Ահմէդ.

Անդամ՝ Առաքէլ.

«Սոյն վճռոյն համաձայն չեմ և կարծիքս յայտնում եմ: Նախ՝ որ ստորագրութիւնը անկապ տառերով և դողդոջուն ձեւքով է գրււած ու բոլորովին նման չէ պարտատիրոջ ստորագրութեան: Հարկաւոր է գրադէտներ հրաւիրել գրերն որոշելու համար: Վկաների անորոշ ցուցմունքը և երրորդ վկայի էլ ցուցմունքը լսել հարկ եմ համարում:

Անդամ՝ Էնֆիաճեան:

Ի. Զ.

ԵՐԿՈՒ ՆԱՄԱԿ

Յետինք էր: Արեգակը իւր ճառագայթները զարկել էր միջնաբերդին և նորա ապառաժ քարերից ցոլալով՝ անդրադառնում էր դէպի Յովակիմ բէգի ննջարանի լուսամուտները, որոնք դէպի արևելք էին նայում: Օդը որքան որ սաստիկ ցուրտ էր, երկինքը այնքան պարզ: Նուրբ էր անց ու դարձը փողոցներում և զանազան ձայներ աղմկում քաղաքը:

Յովակիմ բէգը ձիով, ախոռապանը ետևից, եկաւ տուն և ընդունարան մտնելու փոխարէն՝ գնաց, մտաւ ննջարան: Բոցերով և պէծերով վառոււմ էր կրակարանը և սաստիկ լոյս սփռում սենեակում: Յովակիմ բէգը մօտեցաւ գրասեղանին, վեր առաւ թուղթ, գրիչ, թանաքաման և նստեց իւր բազմոցի վերայ ծալապատիկ ու հետեւեալ նամակները գրեց.—

«Սիրելի Բէգլա՛ր.

«Այսօր տեղիս Վաճ. Ժող. նախագահը Խե Կարապետի թելադրութեամբ վճռեց, որ տանք խարդախ Զատիկին, իբր իմ ստորագրութեանս համաձայն, չորս հարիւր ութսուն և չորս ոսկի և փողի շահերն ու զանազան ծախսեր: Գործի էութիւնը դու գիտես: Նս վիլայէթի Վաճ. Ժող. պիտի բողոքեմ և շուտով գործին վերաբերեալ թղթերն ու ինչ որ պէտք է ուղարկես:

«Բայց ամենից առաջ, նամակս ստանալուդ օրը, կ'երթաս նախագահի մօտ և կ'ասես, որ անմիջապէս հեռագրով հրաժարեցնէ տէր-Կարապետին ժողովրդից իրան ներկայացրած հանրագրի համաձայն: Իմացրո՛ւ, որ վճիռը շինել տուող Խեն է և գումարի մի մասն էլ ինքն է ստանալու: Առաջին անգամ գրածներս մանրամասն պատմէ իրան և նորանց ապացոյցները ներկայացրո՛ւ: Մինչև հեռագիր չը գրել ու նոր հովիւ չը նշանակել տաս՝ դուրս չը գաս:

«Ասա՛ իրան, թէ փողի հարկաւորութիւն ունի կամ, եկեղեցիներ շինելու եթէ կարիք կայ, թո՛ղ հրամայէ, անմիջապէս կատարեմ նորա հրամանները: Գերերջանիկ հայրը ինձ լաւ է ճանաչում, ես նորա ու եկեղեցոյ պայծառութեան համար կարողութիւնս եղ

եմ՝ դրած, թող հրամայէ՛, որքան որ ցանկանում է: Բայց եթէ տէր-կարապետը չը հեռանայ, ո՛չ ժամ կարող ենք դնալ, ո՛չ պատարագ տեսնել և ո՛չ էլ խոստովանանք լինել ողջ ազգով:

«Պատմի՛ր նորան, թէ այս Խէը ի՛նչպէս ինձ իմ շինել տւած եկեղեցուց դուրս անելու համարձակեցաւ: Այն եկեղեցուց, որի վերայ երեք հազար ոսկի եմ ծախսել և այս բարբարոս թրքութեան մէջ զանգ զարկել տւել: Այն տաճարից, որտեղի ամեն մի կտոր ոսկի ու արծաթ անօթներին վերայ դրոշմւած է իմ անունն ու ազգատոհմի: Ասա՛, ասա՛ գերերջանիկ հօրը, որ լաւ գիտէ, թէ դեռ այսօրս եկեղեցոյ, առաջնորդարանի և կալւածքների բոլոր հաստատութիւնները իմ անունովս է և ես եմ տէրը: Այս բոլորը իմ դառն քրտինքով եմ շինել իմ հոգու փրկութեան համար և թո՛ղ այս հոգին այս ծեր հասակումս չը դառնացնէ ու յուսահատեցնէ:

«Գիտեմ, նա առաջդ պիտի շատ քարեր շարէ և շատ մեղքեր իմ վերաս բարդէ: Բայց դու ասա՛ իրան, որ ուղիղ է, ե՛ս պատճառ եղայ և դորան Հռոմ ուղարկեցի, տասնեւերկու տարի հացով և հալաւովս մեծացրի, նախագահի կամքի հակառակ խնդրեցի, թախանձեցի և ձեռնադրել տւի այս Խէին: Հեռու տեղեր էր ուղարկած, միջնորդեցի, աղաչեցի, մօտս բերել տւի և մի քանի անգամ էլ շնորհակալութեան նամակ գրեցի հոգեւոր հօրը: Բայց ասա՛, ասա՛, որ չարաչար սխալեցի. ներողութիւն եմ խնդրում:

«Իմ Խէի վերայ այնքան ծախսեր անելուս պատճառն այն էր, որ դայ, կարգ ու կանոնի տակ դնէ եկեղեցին, բաց անէ ուսումնարանը, ժողովէ ազգի երեխաներին, բերել տայ վարժապետներ ու ինքն էլ նոցա հետ դաս տայ, սովորեցնէ զանազան լեզուներ ու ազգի մէջ մարդավարի մարդիկ պատրաստէ:

«Խէն եկաւ, ծուլութիւնից վերջացրեց եկեղեցու ժամակարգութիւնները, կտրեց ականջներինցս շարականի ու մեղեդիի ձայները, դադարեցրեց քարոզութիւնները ու թուլացրեց ժողովրդի սիրտը հոգեւոր պաշտամունքներից: Քիչ թէ շատ կարգին ուսումնարանը փակեց, ցրեց աշակերտներն, ասելով թէ՛ ճիզվիթներին գրել է, որ զան մեզ համար ուսումնարան բանան և ահա՛՝ հինգ տարի է, դեռ պիտի դան:

«Եկեղեցու ու ուսումնարանի եկամուտներն՝ կորաւ, հաշիւ չի

տալիս այսքան տարի է, և ձրիաբար ազգի փողերը ծախսում է:

«Այս բոլորն էլ հերիք չէ, ընկել է սորա-նորա գործերի մէջ, Դրան ծառայողների հետ միացել, ի՞նչ կեղտոտութիւններ ասես, որ չէ կատարում վատ փաստաբանների պէս: Ազգութիւնների մէջ խայտառակ եղանք և ամենքը թքում են մեզ վերայ:

«Ո՞ր է այն ժամանակները, որ սրբի պէս նիստ ու կաց ունէին մեր քահանաները: Ել ի՞նչ գրեմ, ինչ որ գրեմ խայտառակութիւնը մերն է, լաւ է լուել:

«Վերջապէս ասա՝ գերերջանիկ հօրը, եթէ մի քահանայ սեղանից ժողովրդին քարոզէ, թէ ես միայն Անգերենց տան համար եմ եկել ու կեցել Կարինում, ոչ ոքի կարօտը չեմ և եթէ ինձ չէք ուզում, միայն խոստովանահօր պաշտօնով կը մնամ նոցա տանը՝ էլ նորան ժողովուրդը ի՞նչ սրտով ընդունի:

«Գրիչս չի շարժւում, որ հոգւոր հօրը առանձին գրեմ, տա՛ր այս նամակը կարդա մօտը և խօսի՛ր բոլոր հանգամանքները, որոնք նախկին նամակներով քեզ յայտնել եմ:

«Այս ներփակեալ նամակը կարդա՝ և տար Եթէմ փաշին տուր և պատասխան ստանալով՝ ուղարկիր: Մինչև նորին չ'ընտրել տաս, նամակ չը գրես: Հեռագրով պէտքական լուրերն իմացրո՛ւ: Տեսնեմ քեզ, ի՞նչպէս պիտի աշխատես: Ո՛ղջ լեր:

Եղբայրդ՝ Յովակիմ Մելիք-Ղարաբեօղեանց:

186... թ., նոյեմբերի 3-ին. Կարին:

Ահա՛ արդարութեան նախարար Եթէմ փաշային ուղարկած նամակի ճիշդ թարգմանութիւնը. —

«Ողորմած, արդարադատ և մեծափառ տէ՛ր իմ.

«Օգոստափառ և բարեխնամ արքայների արքայ, ինքնակալ Սուլթանից ձեր վայելած վստահութիւնը և հաւատարմութիւնը յայտնի է աշխարհի, որոնք արեգական ճառագայթների պէս տարածւում են պետութեան ամեն անկիւններում, ինձ քաջալերում են այս երկտող աղերսագրովս դիմելու մեծափառութեանդ դուռը՝ արդարութիւն հայցելու: Անձամբ կամ գրաւոր, որքան որ ձերդ մեծափառութեան դիմել եմ, միշտ շնորհքի և ողորմութեան եմ արժանացել և ձեր շքի ու հովանու տակը ծառաներդ Անատօլու խորքերից մինչև դուռդ մի յայտնի անուն վաստակած լինելով, խնդրում

եմ ողորմիք ստրուկիդ ու չը թողնէք, որ ձեր տնկած այգին չար ձեռքերով փշուրի ու չորանայ: Հաւատարմութիւնս և ճշմարտասիրութիւնս փորձել էք, կարող էք այս անգամ էլ վերաստուգել: Քաղաքիս Աւճառականական Ժողովի րէիսը զանազան եղծութիւններից և չարագործութիւններից յետոյ, այս անգամ մի կեղծ ու շինծու մուրհակով վճռեց ինձնից հինգ կամ վեց հարիւր ոսկու չափ առնել և տալ մի մուրացկանի: Քէե նախապատիւ էր ինձ համար այդ գումարը վճարել և ձեր մեծափառութեան չը ձանձրացնել, բայց ապագայ ուրիշ աւելի վտանգաւոր փորձանքներից ազատելու համար, հարկ համարեցի դրութիւնս տիրոջս յայտնել, որպէս զի կանխօրէն գիտենալով գործերի դրութիւնը, պատշաճ կարգադրութիւնները տնօրինէ:

Ձեր խոնարհ ծառան՝ Յովակիմ:

Նամակները գրելուց յետոյ, բէգը ձայն տւեց.

— Ո՞վ կայ այդտեղ:

— Հրամեցէք, տէ՛ր իմ, ասաց Փափանը:

— Փափա՛ն, գնա՛ տունդ, շորերդ փոխի՛ր, պատրաստութիւն տես Կ. Պօլիս գնալու:

— Շատ բարի, տէ՛ր իմ:

— Սե ձին կը նստես մինչև ծովեզրը, այնտեղ Կիւրեղեանների մօտ կը թողնես և ետ դառնալիս կրկին կը բերես:

— Յառա՛յ եմ:

— Գիշերս ճանապարհ պիտի դուրս գաս:

— Պատրաստ եմ:

— Ինչ որ տեսել ես, ինչ որ գիտես՝ տեղն ու տեղը կը պատմես Բէգլարին:

— Գլխիս վերայ:

— Այս նամակների պատասխանները քսան և մէկ օր յետոյ ձեռքովդ պիտի բերես:

— Աստուծով, տէ՛ր իմ:

— Մարդ չ'իմանայ քո որտեղ գնալդ:

— Շա՛տ լաւ:

— Գնա՛, գնա՛, Տէրը քեզ հետ: Բէգլարիս ասա՛, որ աշխատի

շուտ վերադառնալ: Բոլորովին ձանձրացայ, այս գազանների հետ կռելու ոյժ չ'ունեմ:

Փափանք ձանձարահ էր ընկել, հասել ծովեզրը և այնտեղից էլ Աւստրիական շոգենաւով դիմել նպատակատեղին: Զորորդ օրը լուսադէմին շոգենաւը գլուխը ծռեց Բոսֆորը մտնելու: Աննկարագրելի տեսարաններ և աներեւակայելի սքանչելիքներ: Երկինքը պարզ էր և արեւագալի լոյսը սփռւել հօրիզոնի վերայ: Փոքրիկ, նօսր և բարակ բամբակի նման ամպեր կամարածե երկնքի զմբէթի գազաթին տարածւել էին, որոնց փափլիք՝ ծալքերի միջից երևում էր կապտագոյն եթերը, և արեգակի ճառագայթները գոյնզգոյն ոսկեփայլ բոցերով շողողացնում էին այդ սառցային քուլաները: Ծովափի զանազան բարձր ու ցած, տափերի ու բլուրների վերայ շինւած շինութիւնները, շրջապատւած մշտադալար կանանչ ծառերով, այգիներով և բարձրագագաթ նոճիներով բնական և արեւստական հրաշալիքներ էին ներկայացնում: Սարերի փէշերն ու գագաթներն, անտառների յատախն ու կողքերն, դաշտերն ու ձորերն, խորշերն ու փոսերն, ծածկւած դեղնադոյն կանանչ խոտերով, մարդու աչք էին գրաւում:

Հապա արծաթապատ նեղուցը: Շոգենաւը ճեղքում ու անցնում էր երկու կողմից հազարաւոր ալիքներ յարուցանելով, որոնք փայլելով հեռանում էին մինչի ծովեզրը ու ափին տալով դուրս թռչում: Ահա՛ և գլուխը բարձրացրեց արեւը. հօրիզոնը բոլորովին մի այլ ուրախալի գոյն ստացաւ: Ամեն կողմից շարժմունքը սաստկացաւ: Շոգենաւերն ու նաւերը, մակույկներն ու նաւակներն սկսեցին լողալ ալիքների մէջ: Քաղաքի փոքրիկ շոգենաւերի սուլիչների ձայներն ամեն կողմերից սկսեցին լսւել: Ծովափերում, Իսկեալների մօտ, ժողովուրդը խռնւել էր, որը գնում, որը գալիս, որը առնում և որը ծախում: Պտղավաճառների, ածխավաճառների, փայտավաճառների, կանաչավաճառների և ձկնորսների սանդալներն ու գայեզները ափերի մօտ լցւում ու դատարկւում էին: Քանի որ նաւը առաջ էր շարժւում, այնքան էլ շատանում ու բազմանում էին ափերի բնակութիւնները: Ամեն քայլափոխում միշտ նոր, միշտ մեծագործ,

պատմական յիշատակարանների և շինութիւնների ևս հանդիպում՝ մէկը միւսից հրաշալի և հետաքրքրելի՝ Ահա եւրոպական ափում՝ Ենիմահլէի և Բէյուզ-Ռէրէի ազնականների և եւրոպական տերութիւնների դեսպանների ամարանոցները, ասիական ափում զօրանոցներ և պահակատներ, Բէյկոզում՝ Աբրահամ փաշայի ամարանոցները, մի քիչ առաջ՝ երկու ափերում Հեսարները, Բէբէզը, Բէյլէրբէյին իւր պալատներով: Ահա՛ Աբդուլ Ազիզի մեծագործութիւնները, Զրաղանի պալատի (այժմ վերջացած) և հռչակաւոր Վերլըզ-Բէօզը. վերջապէս Պէշիկթաշը կայսերական պալատով, Խսկիւտարը հազարաւոր իրար վերայ դարսւած տներովը, Թոփ-Խանէն, Օսարայ-Բուրնուն, անթիւ մինարէներով, հրաշալի գմբէթաւոր ջամիներով Սթամպուլը: Ամեն կողմ շինութիւնների և հրաշալիքների ծով: Մարմարեայ-Մովը ընդարձակ աչքի առաջ և հեռուն երևում է, Հայդար-Փաշայ, Վելիմիէ-Ղալայով, կղզիները և հին Բաղքեղոնը: Ամեն կողմից Գաբրիստանների (Գերեշմանոյ) բարձրագագաթ նոճիներն երկնքի ամպերին խառնւում և հօրիզօնը զարդարում են:

Շոգենաւը խարխիւ գցեց և պատրաստւեց ճանապարհորդներն դուրս հանելու: Ամեն մարդ, իւր կապոցներն ու պարկերն ձեռքն առած, քովը շարած կամ բռնաւորւած, սրտաուրով աշխատում էր մի վայրկեան առաջ շոգենաւից դուրս գալու: Կապիտանի գողգոցը և նաւաստիների հրելն և հրմշտկելը կարող էր կարողանում պահպանել: Անհամբեր ամենքն ուզում էին դուրս թափուել:

Փափանը, որ աւելորդ բռններից ազատ էր, ձեռքերը զրպանը դրած սպասում էր սանդուղք վար կախելուն: Այդ միջոցին սև շորերը հագին, սպիտակ քօշով, կաշիէ գօտուց երկայն վարդարանը կախած մի կին՝ դուրս եկաւ շոգենաւի կամ երից, չորս բոլորը նայեց և ետ դարձաւ: Փափանը յափշտակւելով կոյսի գեղից, սաստիկ հետաքրքրւեց դորանով ու սպասեց մինչև նորա կրկին դուրս գալը: Ամբոխը իրար զուլս կոտրելով՝ հետզհետէ հեռացաւ:

Կէս ժամ վերջը նաւը համարեա դարտակւեց և կամերից դուրս եկաւ և կոյսը իւր երկու ընկերներով, որոնք Փափանի կշռով անցան և սկսեցին սանդուղքից իջնել: Դոցանից մատաղահասը ետ դարձաւ և ասաց.

— Փափա՛ն եղբայր, այս դո՛ւ ես:

— Ես եմ, ասաց Փափանը. ո՞ր ես գնում, Տիրուհի:

— Վանքը. և մատը բերանը տանելով, աղբասալի կերպով գլուխը խոնարհած խնդրեց, որ լուէ:

Փափանը մտաւ նաւակը, դուրս եկաւ մաքսատունը և այնտեղից առանց քննութեան ենթարկւելու՝ վազեց իւր տիրոջ զրասնեակը:

ԻԷ.

ԳԵՐԵՐՋԱՆԻԿ ՀԱՅՐԸ

Պերայի գլխաւոր փողոցի վերայ գտնուում էր հոգեւոր հօր ապարանքը: Արտաքին տեսքն ու ներքին ճոխ և փառաւոր կահաւորութիւնը իշխանական էր: Մի ընդարձակ դահլիճի վերին մասում դրած էր ցած պատանդանի վերայ մի ոսկեզօծ դահաւորակ՝ ընտիր մանիշակադոյն թաւիշեայ բարձիկներով, որի շուրջը նոյն ձևերով ու զարդարանքներով երկու տասնեակ բազկաթոռներ: Յատակը ծաղկաւոր ներկած ու յղկած վերնիճով և երկու պատերի կողմը բազկաթոռների տակ չորս արշին լայնութեամբ և տասնէհինգ արշին երկաւրութեամբ գեղեցիկ ծաղիկներով Խորասանի զորգեր փռած:

Գահաւորակի նշակառակ կողմը պատի տակը կապած էր գեղեցիկ բազմոց, որի ծածկոցը և շուրջը շարւած բարձերը մետաքսի նուրբ ծաղկանկար կարերով էին զարդարւած: Բազմոցի տակը փռած էր մետաքսէ նաշխուն մի զորգ տասնևերկու արշին լայնութեամբ և այդքան երկարութեամբ: Պատերը զարդարած էր բնական մեծութեամբ իւղաներկ պատկերներով: Տեղ տեղ դորանց մէջ փայլում էին ուլունքից և մետաքսեթելից կարւած սքանչելի պատկերներ: Մի կողմը շարած էր դարուս սուլթանների կենդանագրերը, միւս կողմը՝ Հռոմի Պապերի: Բռնապարտի նկարը իւր զինւորական շորերով ու լուի նապօլէօնը խրոխտ նայւածքով զբաւում էին ներս մտնողի ուշքը: Քրիստոսի սպիտակ մարմարոնեայ անդրին, փշէ պսակը գլխին և եղեգը ձեռքը, գլուխը խոնարհ, կախ զցած և աչքերը դետին յառած կանգնեցրած էր գահաւորակի ետեւը, և սորա դէմ ու դէմի պատի վերայ Տիրամօր պատկերը, սպիտակ լաչակը կապոյտ քօղով գլխին կանւաչի վերայ մետաքսէ թելերով բանւած: Ամեն կողմը բարձրացրած էր աննման և թանկագին սլատկերներ՝ երևելի նկա-

րիչների և արհեստաւորների: Առաստաղից կախած էին արծաթեայ ոսկեզօծ բիւրեղազարդ ջահեր: Այդպիսի ճրագակալներ դուրս էին բերած նաև պատերից սքանչելի քանդակներով: Ներս մտնողը ակամայ պարտաւորած էր մի առժամանակ ամեն բան մոռանալ մինչև այս իրերը հարեանցի աչքէ անցնելը: Որքան շատ մնար և որքան շատ մննէր այս արքայավայել սրահը, աչքերին միշտ նոր, միշտ հետաքրքրական առարկաներ կը հանդիպէին:

Աշնան անձրևային և ամպամած օր էր: Կէս օրից մի ժամ առաջ Ֆրանսիայի կայսեր դեսպանի ունկնդրութեամբ էր պարապած գերերջանիկ հայրը: Սա մի վաթսուներեք օրի ծերունի էր, սպիտակ մազերով ու մօրուքով, կարմիր այտերով և վառվռուն աչքերով: Հոգեւոր հայրը հազած էր մի պարզ քահանայի սև շորեր և եպիսկոպոսական խաչը լայն գօտին դրած: Դեսպանի հետ իրար կուշտ բազմոցի վերայ նստած՝ ցած ձայնով, մտերմական ձևերով ու Ֆրանսերէն լեզուով խօսում էին:

Դեսպանը գոհունակութեան նշաններով վեր կացաւ, գլխարկն առաւ և պատրաստուեց մեկնելու: Հոգեւոր հայրն էլ ոտքի ելաւ: Դեսպանը մի ծնկով չոքեց կրօնականի առաջը, աջն առաւ, համբուրեց: Մինչի գաւթի դուռը ճանապարհ զցեց հիւրին և ետ դարձաւ:

Այս միջոցին ներս մտաւ մի հոգեւորական և ասաց.

— Հերթը Բէզլար բէզին է, բայց խնդրում է մայր Հռիփսիմէն, եթէ կարելի է, նախ բարեհաճիք իրան ընդունել երկու ուրիշ քոյրերով, որ գաւառացի նորեկին ներկայացնէ Ձերդ Սրբութեան:

— Թո՛ղ դայ, ասաց գերերջանիկ հայրը և զնաց բազմեց դահաւորակի վերայ: Մայր Հռիփսիմէն առաջ ընկած և նորեկը երկու քոյրերի մէջ ներկայացան: Բոլորը միաբերան ասացին ցած ձայնով.

— Փառաբանւի միշտ և յաւիտեան մեր ամենօրհնեալ և անարատ յղացեալ մօր՝ անունը յամենայն տիեզերս:

— Ամէն, ասաց հոգեւոր հայրը:

Մայր Հռիփսիմէն և քոյրերը նորեկի հետ չոքեցին ու աջն համբուրեցին:

— Գաւառից եկած օրիորդը սա՞ է, որ ցանկանում էր ձեր

վանքին քոյր և նորա պաշտպան մեր ամենօրհնեալ և անարատ յղացեալ մօր, դուստր գրեւի:

—Այո՛, գերերջանիկ տէ՛ր, ասաց մայր Հռիփսիմէն:

—Պատրաստութիւնները տեսա՞՞ծ է:

—Այո՛:

—Առաւօտ պիտի ուխտէ՞:

—Այո՛:

—Ձեքի՛ր, Տիրամօր կոչա՛ծը:

Հոգեւոր հայրը խաչակնքելով մի աղօթք կարդաց Տիրուհու գլխին: Քոյրերը, աչքերը երկինք բարձրացրած, ձեռքերը իրար միացրած՝ լսում էին: Աղօթքը վերջացաւ և Տիրուհին համբուրելով հոգեւոր հօր ձեռքն՝ ոտքի ելաւ: Համբուրեցին մայրն ու քոյրերը և դուրս ելան նոյն ձևով:

Ներս մտաւ Բէգլար բէգը ու հոգեւոր հօր աջն ու սուրբ Պետրոսի մաղից ամփոփող եաղութ մատանին համբուրեց չոքած: Բարձրացաւ և կանգնեց ոչ շատ հեռու կղերականից:

—Ի՞նչ նորութիւն ունէք, բէ՛գ, ասաց հանդարտութեամբ հոգեւորականը:

—Ոչի՛նչ, գերերջանիկ հայր: Եղբայրս գրել էր, որ տեղեկանամ թէ Բիթլիսում նոր կառուցանելի եկեղեցու կաթսերական բերաթն (կրուարթու) ստացա՞՞ծ էք թէ ո՛չ:

—Ո՛չ, դեռ չը ստացանք: Այս շաբաթ խոստացել են, որ յանձնեն: Նստէ՛ք խնդրեմ. և աչքով նշան արաւ, որ մօտը մի բազկաթռի վերայ հանգչի: Յետոյ շարունակեց խոհուն դէմքով. —Ասացէ՛ք խնդրեմ, բէ՛գ, ո՞ր աղբիւրից պիտի շինւի այդ եկեղեցին, որ եղբայրդ այդքան շտապում է: Չէ՞ որ այդ քաղաքում միայն եօթը-ութը տնւոր աղքատ ժողովուրդ ունենք միայն:

—Որոշ չը գիտեմ, գերերջանիկ հայր, բայց Աստուած կեանք տայ ազգի իշխանաւորներին, մի երկու հազար լիրաց ճարելը դժար գործ չէ: Բայց, ինչպէս յայտնի է Ձերդ Սրբազնութեան, եղբայրս ուխտած է երեք հարիւր ոսկի, իմ կողմից էլ աւելացնում եմ երկու հարիւր:

—Ձեր սոհմի ջերմեռանդութիւնը և կրօնասիրութիւնը յայտնի է մեզ: Ոչ մի դէպքում ետ չէք մնացել առատ առատ սուրբեր

ընծայելուց ձեր հոգու փրկութեան համար: Բայց ո՞րտեղ գտնենք այնպիսի բարեսիրտ իշխաններ, որ չը զլանան իրանց գանձերից մի մասն էլ երկնքում ժողովելու:

— Ամենեին մի՛ խորհիք այդ մասին, գերերջանիկ հա՛յր: Հինգ հարիւր ոսկի լիօնի Ընկերութիւնից դուրս առնել յանձն առէք, ես խոստանում եմ մնացեալը ժողովել քաղաքիցս և զաւառից:

— Մայրաքաղաքացիների մօտ էլ ոյժ չէ մնացել, մեծ մասը իրանց օրականը հազիւ են կարողանում հայթհայթել: Իսկ ունեւորներն էլ շատ տեղեր տւել են և շատ տեղեր էլ դեռ տալու են, նոցանից դժւար է բան յուսալը:

— Մեծ է Աստուած, Իրան տուն շինելու համար կը հասցնէ:

— Նորա ամենակարող զօրութեանն ենք ապաւինած միշտ: Մի քիչ լուելուց յետոյ ասաց. — Ուրիշ ի՞նչ տեղեկութիւններ կան, ձեր տէր-Վարապետի վերայ մեր նամակը ազդեցութիւն արա՞ւ:

— Դժբաղդաբար՝ ո՛չ: Նա աւելի է կատաղել և այս օրերս ուրիշ նոր-նոր անկարգութիւններ արել:

— Ի՞նչպէս:

— Եթէ կը բարեհաճիք՝ եղբօրս վերջին երկու նամակները ձեզ կը ներկայացնեմ:

— Եթէ արգելքներ չը կան՝ տւէք: Բայց, երևում է, Յովակիմ բէգը սաստիկ վրդովւած է, որ ինձ ոչինչ չէ գրում: Գիտէք, ես վաղուց նորան փոխած էի, բայց մի ուրիշ հանրագիր, (որի տակը աւելի շատ ստորագրութիւններ կային), մի քիչ գործը յետաձգեց:

— Ո՞վքեր են ստորագրել:

— Աննշա՛ն մարդիկ, բայց գործը նորանում չէ, ժողովուրդը չի կարելի գրգռել ու երկպառակել:

Գերերջանիկ հայրը, ակնոցները աչքին դնելով, սկսեց կարգալ նամակները: Այս միջոցին Բէգլար բէգը ոտքի ելաւ, մի քիչ հեռացաւ և պատկերներին դիտելով զբաղւեց: Հոգևորականը կարմրելով ու կապտելով կարդաց նամակները, ճմրտելով ծալեց և դրեց գրասեղանի վերայ: Բէգլար-բէգը կանգնած աչքերը յառած եպիսկոպոսապետի վերայ՝ պատասխանի էր սպասում:

— Բէ՛գ, ասաց, չեմ կարծում, որ այս բոլորը ճշմարտութիւններ լինեն:

—Նորս լաւ էք ճանաչում և նորան կէս դար փորձել էք:

—Կասկած չ'ունեմ նորա վերայ: Բայց կարելի է վրադիր խօսքերով ու զարդարուն առասպելներով նորան խաբած լինեն:

—Նա դոսի մարդու երբէք չի լսում և տեղեկութիւնների ճիշդ լինելուն ես էլ համոզւած եմ:

—Հանգամանքները կասկածեցնում են: Ո՞վ բերաւ ձեզ այս նամակները:

—Պօստը, ճանապարհորդները և մի տնական մարդ էլ վերջին նամակը: Այդ մարդը քսան տարի է մեզ ծառայում է, և ականատես է նախկին նամակի բովանդակած անցքերին:

—Լուսամուտից լսողն ու տեսնողը:

—Այո՛:

—Եկել է և երկու օրից ճանապարհ ալիտի դուրս գայ:

—Այո՛, սպասում է պատասխաններին:

—Ի՞նչ է ուրեմն ձեր ցանկութիւնը:

—Ձեր որդու խնդիրքների կատարումը:

—Երեկոյեան կը ստանաք թղթերն ու ձեր հաւատարիմի հետ փոխարկէք:

—Ձի՞ կարելի, որ հեռագրով իմացնէք տէր-կարապետին, որ պատրաստւի դուրս գալու:

—Ի՞նչ կարիք կայ աւելորդ ծախսերի:

—Ոչի՞նչ, ոչի՞նչ, միայն թէ եղբայրս հանգստանայ: Տեղն ո՞ւմ էք նշանակելու:

—Մի Տրապիզօնցի երիտասարդ վարդապետ, որի վերայ մեծ վստահութիւն ունեմ:

—Նորան էլ կը յայտնէ՞ք, որ մեկնի դէպի Կարին:

—Նորա թղթերն էլ ձեր մարդուն թո՛ղ յանձնեն:

—Հեռագրով նորան էլ իմացնե՞նք:

—Կարելի է. թո՛ղ պատրաստութիւն տեսնի:

Հոգևոր հայրը զանգակը հնչեցրեց: Մի հոգևորականներս մտաւ:

—Անդրէաս վարդապետին կանչի՛ր, ասաց եպիսկոպոսը:

Հոգևորականը հեռացաւ և ներս մտաւ քարտուղար վարդապետը:

—Գնա՛ պատրիարքարան և քարտուղարին ասա՛, որ մի հեռագիր ուղարկեն Կարին՝ տէր-կարապետ Մելտօնեանին, որ ինքը հրա-

ժարւած է և պատրաստուի շուտով Կ. Պօլիս դալու: Մի հեռագիր էլ ուղարկեն Տրապիզոն՝ տէր-Պօղոս Վարդովեանին, որ մեկնի շուտով Կարին: Կոնդակը, Ֆէրման ու թղթերն շուտով կ'ուղարկուի իրան: Ծախսերը բեզի գրասենեակից թո՛ղ պահանջեն: Իրիկւան այս մասին հարկ եղած թղթերն խմբագրի՛ր, ներկայացրո՛ւ ինձ և ուղարկի՛ր պատրիարքարան:

Քարտուղարն գնաց:

— Բարեկենսամ հայր, միշտ ձեզ մօտ երախտապարտ ենք:

— Մենք ձեզ պէս ազգի բարերարների մօտ ծառայելու կանչւած ենք և ձեզ պէս իշխանները միշտ նեցուկ են եղած եկեղեցուն: Տա՛յ Աստուած ձեր գերդաստանին յաջողութիւն, յարատեւութիւն, ջերմեռանդութիւն յաստուածպաշտութեան, և անկեղծ սէր դէպի մեր մայր ս. Հռոմէական եկեղեցին:

— Ձեր օրհնութիւնը անպակաս լինի մեր վրայից, ասելով չոքեց, աջն առաւ և դուրս եկաւ:

Հոգեւոր հայրն էլ գնաց, առանձնացաւ իւր խուցի մէջ: Գրասեղանի առաջ բազկաթոռի մէջ ընկած՝ ճակատը բռի մէջ մտածում էր: Աչքերը դարձած, ունքերը կիսած, պրկները սեղմած, շունչը նւազած, կարծես կարմիր կրակ դարձած՝ մտածում էր: Երկու արմուկները գրասեղանին կռթնելով և երկու ափերում կզակներն ամփոփելով, աչքերը յառած գրասեղանի վերայ ստորագրութեան համար դրւած թղթերին, անշարժ մտածում էր: Ժամերով դիրքը չը փոխեց: Ժամանակ առ ժամանակ մրմնջում էր.

— Այս ի՞նչ հանելուկ է, այս ի՞նչ մթին խնդիր է...: Ի՞նչ դարաններ են պատրաստում և ո՞ւմ գլխին խաղեր են սարքում: Թէ ինձ տւած է իշխանութիւն կառավարելու թեմբոս, այս ի՞նչ խնդիրքներ ու առաջարկութիւններ են: Նոքա ի՞նչ պատճառով պիտի խնդրեն ինձանից, որ այս ինչին եպիսկոպոսութեան առաջարկեմ, այն ինչին այն քաղաքը տեղապահ կամ հովիւ նշանակեմ: Այդ իրաւունքը, այդ իրաւունքները դուրս եկան իմ ձեռքից... ես..... ախար այդ բոլոր իրաւունքները տւի, ծախսեցի քահանայապետին, լիակատար կերպով յանձնեցի նորան այդ իշխանութիւնները միայն.... միայն իմ փառքիս... իմ բաղձանքիս... համար: Այժմ նա, սրբազան Պապը, իրաւունք ունի, առանց իմ ցանկութիւնս իմանալու,

նշանակել և հաստատել եպիսկոպոս ո՛ւմ որ ուզէ և ո՛ր տեղի վերայ որ կամենայ: Եթէ նա բարեհաճում է, ուղղակի կերպով ինչի՛ չի յայտնում ինձ իւր նպատակները. ես... ես բոլորովին պատրաստ եմ նորա կամայականութիւնները կատարելու: Պատճառն ի՞նչ է, չեմ հասկանում, որ նորա ցանկութիւնները ինձ յայտնում է մի արբայ, մի քորեպիսկոպոս, մի թուղթ ու գիր մրտող: Ի՞նչ է նշանակում, որ քահանայապետը ցանկանում է մի օր առաջ այս ինչի գլխին խոյր դրած տեսնել, ցանկանում է՝ թո՛ղ տայ, ո՞վ է նորա թեւը բռնում: Ինչի՞ դրսի մարդիկ են այդ առաջարկութիւնը անում: Ձեւ հասկանում, մեր մէջ միջնորդի ի՞նչ կարիք կայ, մեր գաղտնիքները ինչի՞ ուրիշները պիտի լսեն: Ես խօսք եմ տւել, գրաւո՛ր խօսք և երգւել, որ նոցա կամքով և նոցա ուղղութեամբ նստեմ, կանգնեմ, շարժւեմ, կարգադրեմ, քանդեմ, կապեմ, վերջապէս ինչ որ և ինչպէս որ հրամայեն: Նոցա մտքից անցածը պիտի կատարեմ: Նոքա որ հետևում են տեղեկանալ արժանաւորներին, ընտրեալներին և ժողովրդականներին, կարող են մտցնել և նոցա ցուցակի մէջ իրանց սիրելիներին: Բայց դարտակ բան է, ես ուղղակի աղբիւրի ակից ջուր խմել եմ ուզում և ոչ ուրիշ տեղերից: Անկարելի է, անկարելի բան է...: Քանի որ կարդինալ Բարնաբօն ողջ է, նա ցուցակի մէջ չի կարող մտնել: Ես էլ եթէ մտցնեմ, նա պիտի ջնջէ և քաղաքավարի կերպով ինձ ներկէ...: Բարնաբօյի յիշողութիւնը խանգարւած է, նա չի մոռանալ... և անպատճառ վրէժը կը լուծէ: Նորա ատածին, Պրոպագանդայից վեհապետ տւածին, ակամայ ձեռնադրել տալուս համար որ այնքան սրտմտել էր, եթէ խոյր առաջարկեմ, ինձ տապալելու պիտի աշխատի և ո՞վ գիտէ այն ժամանակ, այն ժամանակ չը յաջողւի կաթ...: զաւազանը ձեռք բերելու: Լաւ է, լաւ, պէտք է լուել և զանազան պատճառաբանութիւններով քնեցնել այդ թախանձողներին, խոստանալով որ իրանց փափազները յոյս ունեմ շուտով կատարւած տեսնել:

— Բայց այս բոլորը, շարունակեց նա, այս բոլոր թղթակցութիւնների և թախանձանքների շարժողն ու դրդողը այդ ի՞նչն է, դորա թակարդներն են: Որքան որ խորամանկ է, այնքան էլ խայտառակ կերպով բռնւում է: Իմ դասակից և բարձակից եպիսկոպոսներով, արքեպիսկոպոսներով ու կարդինալներով տեսաւ, որ չը կարողացաւ գրաւել, Ֆրանսիայի դես-

պանն է ոտս ուղարկում: Անմիտ.... անխեղք, ինչ օտարների միջամտութեանն ես դիմում: Յիմա՛ր ու անդէ՛տ, փոխանակ այլազգիի ոտքերն ընկնելու, աղգակցիդ ու տիրոջդ ոտքերն ընկիր ու խնդրիր, արի՛, արի՛ մօտս և աղաչէ: Միայն ես, միայն ես... կարող եմ քեզ ցանկութեանդ հասցնել, միայն իմ միջոցովս կարող ես փափազներիդ հասնել: Օտարից և եւրոպացիներից վատ չեն իմ ոտքերս. փոխանակ նոցա պաղատելու՝ ինձանից ներում խնդրիր, ուղարկեմ քեզ Բարնաբոյին, ներել տամ և ցանկացածդ խոյրով ծածկեմ զուխդ: Բայց դու, դու ինձ չես դիմել: Երազածիդ բովանդակութեանն հակառակ է, ես եմ զայլու ոտքերդ, խնդրելու և դու նստելու ես աթոռս: Երեխայ ժամանակդ էլ ուսումնարանում այդ էիր երեւակայում: Լ՛նկեր, ինչ որ էիր տղայ ժամանակդ, այն էլ կը մնաս, դու երբէք չես զիջանիլ և երբէք խոնարհւիլ... Աւելի լաւ է քեզ համար մեռնել, քան թէ ինձ մօտ խոնարհւիլ. այո՛, ինձ չես խոնարհւիլ, բայց ուրիշ այլազգիներին... եւրոպացուն... Փրանսիացի եպիսկոպոսներին... նորանց ուրիշ բան է... ստրուկն էլ կը լինես: Ինձանից մի՛ ցաւիր, սրտիդ համաձայն էլ կը ստանաս: Երեսուն տարի առաջ ինչ որ ասել եմ, վճիռս անփոփոխելի է: Իշխանութիւնը քանի որ իմ ձեռս է, դու խոյր ծածկելու չես. պիտի վարդապետի կոչումով մեռնես: Եւ եթէ ես քեզանից վաղ մեռայ, կտակս պիտի քեզ հալածէ:

ԻԸ.

ԱՐԴԱՐԱՐԱՏՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԸ

Իւսկիւտարը Բոսֆորի ասիական ափի ամենամեծ գիւղն է: Տարածութիւնը մեծ, բնակիչներն անթիւ, շէնքերը բազմատեսակ, փողոցները նեղ, ծուռ ու մուռ, կեղտոտ և անհարթ: Մովսիսից հետզհետէ բարձրանում է սարահարթի վերայ, որի արեւելեան կողմը գտնւում է Զամլիճայի զագաթը իւր գոված աղբիւրներով: Գտնւելով Անատոլու հողի վերայ՝ նա սիրելի է հայերին: Հայրենիքի երկրին կպած է, նորա օդի, ջրի, հողի, բոյսի համն ու հոտը զգում է մարդ: Պերայից, Կ. Պօլսից եկողը կարծում է, թէ ասիական քաղաք է մտնում և ներկայացնում է ասիացու մտապատկերներում իւր հայ-

րենիքը և հայրենի տնակը։ Սիրելի է թուրք մահմեդականներին, որոնք թէև Խմայէլացու վարդապետութիւնը դաւանում են, բայց բնական զգացմունքով խորշում են ինչպէս եւրոպացի համակրօն ազգութիւններին, նոյնպէս Ասորիքի և Արաբիայի սեմական բնակիչներին։ Հազարաւոր ընտանիքներ, հայ ու տաճիկ, մահնիսական կերպով կապել են այս ասիական ափին, իրար հետ խաղաղ և անվրդով ապրում են, վայելելով բնութեան առատ բերքն ու բարիքները։

Շովի ափերում բնակութիւնը խիտ է, և որքան որ բարձրանաս, հետզհետէ այնքան նոսրանում է։ Բաղլար-Բաշու գերեզմանոցը անցնելուց յետոյ, ծառազարդ այգեստանների մէջ զանազան ապարանքներ են միայն երևում։ Այստեղ փողոցները դատարկ, անցորդները նւազ, կեանքն էլ խաղաղ է։ Ապարանքների պարտէզներն պատած են բարձր պատերով և անանցանելի մացառներով։ Ամեն մի այգու դռնապանը դռան կպած հիւղումը նստած՝ հսկում է անց ու դարձը և տների մուտքը։

Մի խուփ կառք վաղ առաւօտ ծովեզրից բարձրանում էր դէպի այգեստանները։ Կատաղի երիվարները հանդարտութեամբ դարիվերը բարձրացնելով, կառքը սլացրին մինչի էթէմ փաշայի ապարանքը։ Կառքից իջաւ Բէգլար բէգը, տան մարդու պէս ազատ ներս մտաւ և սկսեց սանդուղներից բարձրանալ։ Տան ծառաները վազեցին աղայի մօտ հիւրի տուն գալն իմացնելու։ Աղան ընդունարանից դուրս եկաւ և դիմաւորեց բէգին ու ներս հրաւիրեց։ Հիւրին տանը լաւ էին ճանաչում և պատիւն ու յարգանքը նորան արժանաւորապէս տրւեց։ Բարեկներ իրար առողջութեան մասին, հարց ու փորձեր և շնորհակալութիւններ անելուց յետոյ՝ բէգն ասաց.

—Փաշան հարեմից դեռ չէ՞ դուրս եկել։

—Ո՛չ, պատասխանեց աղան, կարծեմ հագնւած էլ չէ։

—Շա՞տ կ'ուշանայ։

—Ժամանակն է, արդէն մենք էլ սպասում ենք։

—Իմ գալուս մասին տեղեկութիւն տւի՞ք։

—Այո՛, ներքինին գնաց իմացնելու։

Այս ժամանակ զայժմայի պոյնոցով բերեց մանր ֆինջաններով զայժայ ու ներկայացրեց բէգին։ Բէգն իւր սիգարի ծուխը բարձրացնելով, այդ սև ջուրը երկու երեք ումպով խմեց։ Սենեկապանը

ներս մտաւ, իմացրեց փաշայի գալուստը: Ոտքի ելան և սպասեցին ներս մտնելուն: Աղան դուրս ելաւ:

— Բարո՛վ, ուրախութիւնով, իմ հօրեղբորորդիս, գալդ բարի: Լաւ թէ միտդ ընկանք: Եղբայրդ եթէ շաբաթն ինձ երկու անգամ չէր տեսնում, տխրում էր և կամուրջի վերայ այնքան սպասում, մինչև իմ շոգենաւ նստելս: Այդ ժամանակ բարեւում, խաթերս համար ինձ հետ շոգենաւ էր նստում, մինչև Խօսիւտար գալիս և կրկին ետ դառնում: Դու գոնէ ամիսը մի անգամ էլ չես գալիս ինձ տեսնելու:

— Եղբօրս և իմ մէջ մեծ տարբերութիւն կայ, տէ՛ր իմ, ախար նա ձեր մանկութեան ընկերն է եղել և աւելի պարզ պարտաւոր էր վարւել ձեզ հետ, նամանաւանդ որ այն ժամանակները այսքան բարձր պաշտօններ չէիք վարում: Նստիպա՛ծ եմ ուշ-ուշ երեւալու ձեր գերազանցութեան աչքին:

— Այդ խօսքերը մի՛ տալի, Բէգլա՛ր, դու խոստովանւիր, որ մի քիչ գոռոզ ես, առանց մտածելու, որ մենք արիւնակից և մի սերունդից ենք, մեր մէջ շողոքորթութիւններ և պոլիտիկաներ աւելորդ են: Անատուլից հազարաւոր մարդիկ կան Կ. Պօլսում, շատ բէգերի ու փաշաների համար իմ դուռը փակ է, բայց ազգականներիս համար՝ պատրաստ եմ գլուխս՝ զոհելու: Ահադին քաղաքում ո՛ւմ ունեմ: Ախա՛ր գիտես, որ հօրս միակ որդին և Կ. Պօլսոյ հին օճախների ու ազնւականների աչքի փուշն եմ: Դու էլ է արի երբեմն երբեմն: Ձեր տանից, որ մէկիդ որ տեսնեմ, կարծում եմ արիւնակից հարազատ եղբայրներիս եմ հանդիպում, արիւնս սկսում է թրթռալ երակներումս և սիրտս արագ արագ բաբախել:

— Դիտէք, տէ՛ր իմ, որ մենք էլ նոյն բանն ենք զգում: Պանդուխտ երկրում այս յարկը մեզ համար հայրենի օճախի քաղցրութիւնն է ներշնչում և ամբողջ պետութեան ամեն ծայրում արձակ համարձակ այս տան անունովն ենք շրջում: Ձեր շնորհիւ....

— Ծնորհքի բան չը կայ, Բէգլա՛ր, գիտես, որ մենք էլ շատ լաւութիւններ ենք տեսել քո հօրից ու պապիցդ: Աստուած լուսաւորէ Ադամ պապի հոգին, եթէ հօրս չը բերէր Կ. Պօլիս, հայրս էլ, ես էլ, որդիքս էլ մինչի օրս մի գիւղում, ո՛վ գիտէ ո՛ր քրդի երկիրն էինք մշակելու: Հապա հօրդ՝ Ռիստակ բէգի արածնե՛րը՝ Երեւակայի՛ր, Երեւակայի՛ր, Բէգլա՛ր, տասը տարի Այա-Սօֆիայի բա-

կում հայրս ուսմունք է սովորել և այս անիրաւ սօֆթան երը միջոց չեն տալիս եղել օրական հացն անգամ ճարելու, և հայրդ նորան ո՛չ թէ միայն կերակրել, հապա հագցրել և ամեն պէտքերը հոգացել է մինչև մի պաշտօնի հասնելը: Մի՛ խօսեցնի, մի՛, Բէզլար:

—Դրանք մի՛ չիշէք, տէ՛ր իմ, մտքներումդ ունիք՝ բաւական է: Տայ Աստուած ձեզ երկար կեանք, առանց ցաւի շատ ապրիք ու մեր նախահայրերի ունեցած սիրովը բորբոքած շարունակենք մեր անխղելի բարեկամութիւնները:

—Իմ որդիքս արդէն մանրամասն գիտեն մեր պատմութիւնները և նոցա սրտում ցանւած և աճած է այն սէրը, որը հօրիցս աւանդ ստացած էի:

—Մենք էլ նոյնը շարունակում ենք:

—Ո՛չ Բէզլար, ո՛չ. դուք այնքան չէք սիրում ինձ, որքան ես ձեզ: Քո որդիքդ այնքան անշահասիրութիւնով չը պիտի կապեն իմ որդիների հետ, որքան իմ որդիներն պիտի անկեղծ կերպով կապեն ձեր զաւակների հետ: Եւ դորա պատճառը շատ պարզ է: Դուք կորուստ չ'ունիք: Գտնւում էք այնպիսի երկրում, որտեղ շրջապատւած էք անկեղծ արիւնակից և սրտակից բարեկամներով և, եթէ հարիւր հալածող ունիք, հաղար էլ պաշտպանողներ թիկն են տւած ձեզ և դրանք ձեր սրտումը շատ տեղ են բռնած: Իսկ ես, ինչպէս հայրս էր, մի անհատ՝ հալածւած քաղաքի բոլոր ազնւականներից և ազգութիւններից: Բնիկներն հալածում են, թէ ինչի՞ այս զաւառացին դայ և մեր գլխին օրէնսդիր լինի, յոյները՝ վասն զի ես էլ ասում եմ նրանց: Հայերն էլ՝ թուրք է, ասում են և սրտանց չեն բարեկամանում: Հետեւապէս բարեկամ չեմ կարողանում գտնել և սրտիս այդ մասը միշտ դատարկ է: Դուք տնով-տեղով բռնում էք իմ սիրտս, լցնում այդ դատարկութիւնը, բայց դուք էլ սառն էք վարւում: ամեն օր մարդ ուղարկեմ, կանչել տա՛մ, ի՞նչ ես ուզում:

—Ո՛չ, տէ՛ր իմ, ո՛չ, միշտ պատրաստ եմ գտնելու ձեր ծառայութեան մէջ, սիրտս էլ միւլնոյն կերպով բաբախում է ձեզ համար, բայց հանգամանքներն արգելում են:

—Այդ զուր խօսքեր են, Յովակիմը այդպիսի բաներ չը գիտէր: Ճատ անգամ ինքը Բ. Դուռը գրասենեակս է եկել: Մեծաւորներիս մօտ կարմրածս ժամանակ սիրտ է տւել, միշտ ասել է, —բան չ'ու-

նես, այդ փքւածներին շատ երես մի՛ տալ: Ամբողջ օրեր եմ անցրել նորա հետ ծիծաղելով և զւարճախօսութիւններով: Նրան էլ խօսք և կարողացայ համոզել, որ դայ մայրաքաղաք բնակիւն թէ նա միշտ մօտս ապրէր, թէ ու թիկունք կը դառնար և կեանքս քսան—երեսուն տարով կ'երկարէր:

—Տէ՛ր իմ, զիտէք որ մեր զործերը շատ խառն են, շուտով մաքրելու հնարք չը կար, մի՛թէ մենք չէինք փափաղում մայրաքաղաքում ապրել:

—Ո՛չ, ո՛չ, մեծ անիրաւութիւն կը լինի, եթէ իմ հաճոյքներին համար մայրաքաղաք դաք բնակելու: Զեմ ուզում և չեմ էլ համաձայնի, որ ձեր հայրենի ազատ տանից հեռանաք: Միշտ մէկը բնակեցէք մայրաքաղաքում, այնքան որ կարողանամ միշտ ձեզ տեսնել, ձեր ձայնը լսել, ձեզ մօտս ունենալ: Անհնար է, անհնարին է քեզ համար, Բէզլա՛ր, չես կարող մակաբերել, թէ որքա՛ն դժւար է մի սրտակից, անկեղծ բարեկամի կարօտը քաշելու: Ների՛ր ինձ, ցաւերս շատ են և դորա համար քեզ ձանձրացնում եմ: Գիտես՝ դարդոտ մարդը շատախօս կը լինի:

—Երանի՛ չէր ինձ համար, որ միշտ ձեզ պէս տիրոջ ու անկեղծ բարեկամի հովանաւորութեան տակը կարողանայի կրթել հոգիս ու զգացմունքներս: Մի՛թէ կասկած ունիք մեր անկեղծ սիրոյն:

—Բէզլա՛ր, Բէզլա՛ր, կեանքիս մէջ եթէ մէկը անկեղծ ինձ սիրում էր, դա հայրս էր, որը բնութիւնս, բարքս, գլուխս կրթելու համար ոչինչ չը խնայեց: Իւր քառասուն տարւայ մէջ՝ մայրաքաղաքումս ուսումնասիրածը ինձ աւանդելով չը բաւականացաւ, վարձեց եւրոպական ուսուցիչներ, որոնց մօտ դրացիներից գաղտնի սովորեցի եւրոպական լեզուները ու զանազան գիտութիւններ: Զորս տարի շարունակ արդարութեան դուռը գրադրութիւն էի անում և մի ֆրանսիացուց օրէնքներ սովորում: Նէրին ու Նապօլէօնի օրինագիրքը տաք տարի համեմատեցի: Քեռուս միջնորդութեամբ, որ այն ժամանակ նախարարութեան մէջն էր, կանոնադրութիւնների խմբագրութեան մասնաժողովի քարտուղար և անդամ նշանակեցի, վերջապէս նախագահ ընտրեցի և քսան տարի շարունակ այդ պաշտօններում ծառայեցի: Բայց ինչ էլ որ արի, թշնամիներս ու նախանձողներս շատացրի: Նախարարութիւնը զինեց դէմս և քանի՛ քանի՛ անգամ է

որ տալալեցին ինձ, բայց էլի իրանք ճարահատեալ՝ աթոռս կառավարող մէկը չը գտնելով, եկան խնդրեցին, որ շարունակեմ պաշտօնս: Քանի՛ քանի՛ վեզիրներ ի որդիները Պարիզի ու Լօնդոնի, Բէռլինի ու Վիէննայի ուսումնարանների դռները մաշեցին, որ ձեռքիցս խլեն հացս, բայց դարտակ ետ դարձան: Թէև վարում եմ նախարարի թղթակալը, բայց արի՛ ու տես, թէ ի՞նչ արգելքների եմ հանդիպում ամեն քայլափոխիս: Այդպիսի դադանների մէջ գործ գործե՛լ: Ամեն մի քայլափոխին սպասում եմ մի փորձանքի և կասկածում ամենքից: Դեղ էլ տւին, ճանապարհս էլ կտրեցին, վերաս էլ յարձակեցին, ծառաներիս էլ կաշառեցին, բայց նախատեսութեամբ ազատուցի այդ բոլոր որոգայթներէից:

Պէտք էր որ ես էլ իմ հակառակորդների պէս դաւաճանէի սուլթանիս, կաշառէի իմ ամեն քայլափոխում, սպառէի տէրութեան գանձը, եկամուտները տոմարներով կուլ տայի, հաճոյքիս համար ամեն կողմը դարձնէի ինձ յանձնաժ նախարարութեան ղեկը: Մառաներիս և ստրուկներիս իրանց կարողութիւնից բարձր պաշտօններում զետեղէի և վերջապէս պետութեան միլիօնաւոր ժողովրդի բարօրութիւնը պահպանող սրբութիւնները ոտքի տակ առնէի, որ նորանց սիրելի դառնայի, այն էլ ժամանակաւորապէս: Ահա՛ թէ ինչե՞ր են շրջապատում ինձ, ինչո՞ւ անսահման ատաժ եմ և ինչո՞ւ այնչափ դառնացել է իմ անբարեկամ սիրտը:

Ես անդադար նոցա եղծումներն երեսներովն եմ տալիս, խորհուրդներն ու նենգութիւններն փորելումը թողնում: Նոքա էլ վրէժ լուծելու համար, չորս բոլորս շողոքորթներով ու լրտեսներով լցրել են: Տունս, դուռս, պաշտօնարանս՝ զիշեր, ցերեկ, քնելիս, զարթնելիս, ուտելիս և խմելիս՝ պաշարաւ են դոցանով: Մի մեծ փաշայի աղջկայ հետ ամուսնացայ, որի եղբայրներն յայտնի պաշտօններ էին վարում, յուսալով ճշմարիտ բարեկամութիւն կազմել, բայց բոլորովին զուր: Նոքա մինչև անգամ նախանձելով իմ դիրքին՝ իրանց քրոջ ձեռքով լրտեսեցին ու լրտեսում են իմ նիստն ու կացը: Մեղկամորթ, լպտած, կորած Հոռոմների սերնդներ են, դոցա հետ ոչ թէ ամուսնութիւնը՝ նիստ ու կացն անգամ վտանգաւոր է: Կանացի շողոքորթ լեզուներով ու զեցին ներքին զգացմունքներս քննել և ինձ թակարդը զցել: Բայց այսքան տարիների մէջ, բացի զրպարտու-

թիւներէից, ոչինչ չը շահեցան: Անապակ պարզ վտակի յատակում աւազներն մինչև անգամ կարելի է համբել:

Այս ապարանքը մօրս հայրենական ժառանգութիւնն է: Հօրս մահուանից յետոյ միայն մանր-մունր վերանորոգութիւններ եմ արել: Բէզէզդառնում ունեցած չորս խանութները հայրս գնել էր իւր տնտեսութեամբ, որի եկամուտով ապրում են երկու որդիներս Պարիզում և ուսանում: Ուրիշ ոչ մի հարստութիւն չ'ունեմ՝ բացի տանս կարասիները, որոնք ռոճկիցս տնտեսելով աւելացրել եմ: Ո՛չ Ֆրանսիական, ոչ անգլիական բանկերում հազարներով ոսկի եմ աւելացրել և ոչ էլ կայքերով աշխարհ զարմացրել: Դրանց ի՞նչ կարիք ունեմ, քանի որ առողջ գլուխ և ուժեղ բազումներ ունեմ:

Սիրելի Բէզլա՛ր, աշխարհիս մէջ միայն մի կայք եմ սիրել, մի գանձ միայն, այն է՝ Վերաուուն քա: Դա, ինչպէս արեւստ, նոյնպէս հողույս բերկրութիւնն է: Երբ, մանրամասն քննութիւններից յետոյ, երեք տողով մի դատաստանական յօդած եմ գրում, նորա ամեն մի բառը ժամերով մտածութեան առարկայ է լինում ինձ փնտռելու, թէ արդեօք չե՞ն կարող չարամիտները որ և իցէ կերպով յեղաշրջել նոցա միտքը: Տարիներով ժողովներում քաջքշած ու ձրգ-ձրգած գործերը երբ մտնում են թղթակալս, մինչև նրանց զաղտնիքներն չը պարզեմ և օրէնքների հետ չը բաղդատեմ, ոչ գիշերներն քուն ունեմ և ոչ ցերեկն՝ դադարում: Մխիթարութիւնս ճշմարտութիւնը որոշելու, անճարին, անօգնականին, զրկեալին ու տկարին պաշտպանելու մէջն է: Դրանք ինձ ոյժ ու քաջալերութիւն են տալիս և սրտապնդած՝ աներկիւղ առաջ եմ վազում կեանքի արիւնալի պատերազմում, յուսալով որ միլիօնաւոր ժողովրդեան միջից գոնէ մի արդարի խօսքը լսելի կը լինի՝ Նախախնամողի մօտ և, թշուառների աչքից արտասոււնքները սրբելու համար, կը պահէ իւր ծառայի կեանքը:

Ահա՛ Բէզլար, ահա լսի՛ր թէ ինչի՞ եմ ես տանջւում և թէ ինչի՞ է անհրաժեշտ ինձ համար մի սրտակից բարեկամը, որի մօտ այս ցաւերս խօսեմ, խօսեմ ու դուրս թափեմ վշտացած սրտիցս: Դարը գէշ է և ամեն մարդու, ամեն բարեկամի վստահիլ չէ կարելի: Դո՛ւ, դու միայն լսի՛ր ու ցաւիւր արիւնակցիդ վիճակի վերայ, որ շատ դառն ու աննախանձելի է: Մի՛ ծիծաղիր վերաս, եթէ ասեմ, որ

մեր Սօլիան գիւղի նախարչին ինձնից հազար անգամ երջանիկ է ապրում, քանի որ հոգւով չէ վրդովւում: Երանի՛ ձեզ, որ ազատ, անկախ, թագաւորից հանգիստ կեանք էք վարում: Դուք գիտէք ձեր առուտուրը:

— Տէ՛ր իմ, ասաց Բէգլար բէգը, չը գիտեմ ի՞նչ ասեմ: Բայց ես համոզւած եմ, որ ամեն մարդ վիշտ ունի և կեանքի ամեն մի շրջանում մի տեսակ ցաւ կայ: Յայտնի բան է, համեմատելով կարելի՞ է դրանց աստիճաններն որոշել. բայց ամեն մարդու ցաւն իրան անչափ է երևում:

— Դրան խօսք չը կայ, Բէգլա՛ր, բայց աշխարհի հոգեւորի և հոգեկան վշտերի մէջ շատ տարբերութիւն կայ, որը դու էլ լաւ գիտես:

— Ախա՛ր ընկերութեան մէջ ապրողներն նախանձից և ատելութիւնից շատ անգամ ընկնում են հոգեկան ցաւերի մէջ:

— Դրանք թեթեւ են:

— Ինչպէ՞ս թէ թեթեւ. տեսան դրացիներդ քո ճոխութիւնը և հանգստութիւնը, մէկ էլ կը սկսեն դաւեր ու թակարդներ սարքել:

— Շատ քիչ անգամ յաջողում են այդպիսի դաւեր:

— Եթէ թշնամիներն ու նախանձորդներն շատ են լինում, յաջողեցնում են:

— Ելի մի բան ունես, Բէգլա՛ր. խօ մի նոր փորձանք չէ՞ պատահել:

— Եղբայրս մի նամակ էլ ձեզ է գրել:

— Ո՞ւր է՝ տեսնեմ:

— Հրամեցէք, ասելով ներկայացրեց:

— Ինչի՞ վաղ չը տւիր:

— Խօսքի բռնւեցիներ:

— Ուղիղ է, ուղիղ. ես շատ խօսեցի, դու էլ մոռացար:

Առաւ նամակը և կարդաց:

— Կեցցե՛ս, Յովակիմ ջա՛ն, կեցցե՛ս: Ի՛նչ լաւ է գրում, ախր ես նորան թուրքերէնը մի տարում սովորեցրի:

Նամակի ընթերցումից յետոյ ասաց.

— Այս ի՞նչ բան է:

— Փորձանք, որ շատ անգամ հարուստներին պատահում է:

— Գործի մանրամասնութիւնները զիտե՞ս:

— Այո՛:

— Պատմի՛ր:

Բէզլար բէզը տեղն ու տեղը պատմեց գործը մանրամասնութիւններով:

— Լա՛ւ, ասաց նախարարը, այսօր ես ամեն բան կը կարգադրեմ: Գնա՛ և հանգստացիր:

— Նամակի պատասխա՞նը:

— Առաւօտը ես կ'ուղարկեմ:

— Ծառա՛յ եմ:

— Ժամանակ է Դուռը դնալու: Ահմէ՛դ, կառքը պատրա՞ստ է:

— Այո՛, տէ՛ր:

— Գնա՛նք:

Երկու կառքերի անիւները զլորելով՝ երկու արիւնակից, հարազատ եղբոր թոռներին իջեցրին ծովեզերքը, որտեղից շոգենաւ հասցրեց Ոսկեղջիւրի վերայ եղած կամուրջը:

Կարինում հետեւալ հեռագիրների պատճենները ձեռքէ ձեռք կարդացւում էին.

«Տէր-Կարապետ Մելոնեանին.

«Բոլոր եկեղեցական հաշիւներն ու կայքերը յանձնելով երեցփոխին, ժողովրդեան ներկայացրած հաշւետեաների քննութեամբ, պատրաստեցէ՛ք Կ. Պօլիս մեկնելու: Տեղդ նշանակած է տէր-Պօղոս Վարդովեանը, որ շուտով կը հասնի:

Պարբերական փոխանորդ՝ Հոլասո:

«Կարինի մութատարի՛ք Էմին փաշային:

«Վաճառականական ժողովի նախագահ Աբդուլլահ էֆէնդիից տոմարներն, հաշիւներն ու գործերն ստանալով՝ իրան ուղարկեցէք Կ. Պօլիս: Իսկ ժամանակաւոր կերպով մէկին նշանակեցէք կառավարելու ձեր երաշխաւորութեամբ, մինչև նորընտր նախագահի գալը:

Արդարութեան նախարար՝ Էթէմ:

Երեկոյեան յետինքից յետոյ հինգ-վեց հոգի տուն գնալիս խօսում էին.

—Տեսա՞ր մարդը, տաան օրւայ մէջ դատաստանը տեսաւ:

—Աբդիւլլահը ճիւղ կերաւ, էլ չի կանգնի:

—Մարդն այդպէս պէտք է, որ անղզամներին զսպէ:

—Ասում են, Ֆրանգների վարդապետին էլ թէլէգրաֆ կայ, հա՞, որ Ստամպոլ երթայ:

—Ի՞նչպէս չէ, այն էլ կ'երթայ:

—Ախար հարուստ մարդ է, փողի զոռով Ստամպոլն էլ կ'անէ. ի՞նչ էք ասում:

—Սյսպէս մարդ հայի մէջ ո՞վ էր տեսել:

—Մէկ ոսկի ասա, տես ի՞նչ բան է:

—Ամեն ցաւի դեղն է:

Ամբողջ ամիսներ այս խօսակցութիւններն երկարացան և կարճացան ժողովրդի բերանում մինչև որ հնացան և նոր նոր լուրեր դուրս բնկան: Ժողովուրդը խօսում է, դատում է, լռում է, դադարում է և ամեն բան մոռանում:

ԻԹ.

ՅԱԶՈՂ ԱՌԻԹՆԵՐ

Մութասարիֆը արդարութեան նախարարութեան ղռնից հրաման ստանալուն պէս, զազայի ժողովականների հետ գնաց Վաճառականական ժողովի գրասենեակը, բոլոր գործերն ստացաւ Աբդիւլլահ էֆէնդիից ու յանձնեց ժամանակաւորապէս իրաւարար ժողովի ատենապետ Բէհրէմ բէգին: Սա մի Հալէպցի ասորի էր, կրօնքն անյայտ, (երեսանց մահմեդական), անխիղճ, անկուշտ ու ազահ: Թէև նոր էր հասել այդ պաշտօնին, բայց իւր պաշտօնին հմուտ էր շատ: Նա ստացել էր իւր կրթութիւնը Բէրութի ճիզլիտների ուսումնարանում և, նոցա ձեռնտութեամբ, Ֆրանսիայի մի իրաւագիտական ֆակուլտէտից կորգել էր իւր վկայականը: Շատ քիչ մարդու հետ բարեկամութիւն ունէր և իւր ձեռքով էր միշտ տեսնում իւր գործերը: Տէր-Վարապետին չափազանց յարգում էր և հետը յաճախ տե-

սակցում: Իրերի այս դրութեան ժամանակ դորա ընտրութիւնը յաջող առիթ էր:

Տէր-Վարապետը, հրամանը ստանալուն պէս, Կ. Պօլիս իւր մեծաւորին տեղեկագրեց, որից անմիջապէս հեռագրով հրաման ստացաւ ուղարկած նամակներին սպասել: Անհամբեր սպասում էր այդ նամակներին վարդապետը: Բարեբաղդաբար այդ անգամին պօստը որոշեալ օրն հասաւ: Վարդապետի մնջիկ ծառան գրասենեակում այնքան սպասեց, մինչև ծրարներն բացին: Նամակներն ստանալուն պէս մեկնեցաւ:

Մութն արդէն պատել էր. տէր-Վարապետը իւր թիթեղեայ վառարանը վառել, և աթոռը մօտեցնելով, նստել տաքանում էր:

— Անպիտանը ուշացաւ, չ'եկաւ. չը լինի՞ մի փորձանք պատահեց:

Նեղութիւնից անդադար նստում, կանգնում ուշարժւում էր: Ելաւ ճրագը վառեց, դրեց գրասեղանի վերայ: Մօտեցաւ լուսամուտին, նայեց և կրկին գնաց վառարանի մօտ: Մտածմունքը մէկ կողմից և կրակի տաքութիւնը միւս կողմից թմրեցրին վարդապետին: Այս թմրութեան միջոցին դռան թոյլ բաղխումը զարթեցրեց նորան. նա վերկացաւ, բացեց և, նամակներն ստանալով, մնջին ուղարկեց խոհանոցը կերակուրներ պատրաստելու: Անհամբեր նամակը բաց անելով՝ ներս մտաւ և կարդաց: Կարդալիս տրորում էր թուղթը, ճրմուռում ճակատը: Կարդաց երկրորդ և երրորդ անգամ այդ լատինատառ նամակը և վերջապէս դէն գցեց գրասեղանի վերայ և սկսեց մանր դալ սենեակում:

— Ինձ գրում է, հրամայում է, որ մի այնպիսի հնարք զործ դնեմ, որ չ'երթամ և արդարանամ: Ես ի՛նչ անել դրութեան մէջ դնեմ նրանց, որ նոքա սրանից յետոյ իրանք առժամանակ հրամայեն ինձ սպասել: Զարմանալի՛ բան: Իրանք հանգիստ նստում են Կ. Պօլսում և նեղութիւն չեն կրում մի անձնաւորութեան կամայականութիւնները խեղդելու, ինձ հրամանագրում են, մինչև անգամ... կեանքս վտանգի դնել ու սպասել, սպասել մինչև իրանք զործերի դրութիւնները փոխեն: Ուխտել եմ հնազանդել և պարտաւոր եմ. բայց դեռ մինչև ե՞րբ հրամաններ ստանալու եմ: Ա՛խ,

ես ե՞րբ պիտի սկսեմ ղեկավարել, որ տեսնեն կառավարչութեանս շնորհքը: Համբերութեամբ կատարելու է և այս հրամաններն, ապա թէ ոչ, այնքան տարիների աշխատութիւններս ապարդիւն կը կորչեն: Հասո՞ւն, Հասո՞ւն, որքան որ ուզում ես մռնչէ ու շշնչէ, շուտով պատրիարքական աթոռը ինձ պիտի յանձնւի:

Բայց դրանք վերջին գործեր են. ահա՛ օրը մօտենում է, հարկաւոր է գործի առաջն առնել: Այդ կոլէժականը երեք, չորս օրից հասնելու է, Դը Բուաի հրամանի համաձայն, պէտք է առժամանակ դրան չը յանձնել: Ճանապարհները ցուրտ է և բաց օդում, լեռան գլխին ոչինչ է կարելի անել: Այդպիսի մի գործ էլ մեծ դրդիւն կարող է հանել, կառավարութիւնը անպատճառ պարտաւորած կը լինի գործի հետքը գտնելու, գուցէ գտնի էլ և վերջը վտանգաւոր է: Ուրիշ բան խորհելու է: Հանրագորութեամբ ոչինչ չի դուրս գալ և աւելի կը զայրանայ: Մի տան մէջ ենք բնակւելու, վաղահաս փորձանքը կասկածների տեղիք կը տայ: Գոնէ միջոց տւած լինէին, մէկ, երկու ամսում կարելի էր մի բան շինել: Գալուն պէս՝ զնայու է, չ'երթալը ապագայում մեծ ֆնասների պատճառ կարող է դառնալ: Մեծ անխոհեմութիւն հարկաւոր է անել. կամ կը գլորւենք և կամ կը կանգնենք: Յոյսս մեծ է, յաջողութիւնից բոլորովին կասկած չ'ունեմ: Պէ՛տք է, պէտք է գործել, մինչև կեռ պօչ գաւազանը ձեռք բերելը, վերջը հեշտ է:—

Երկար մտածմունքից յետոյ դուրս եկաւ վարդապետը երդիքը և գողի նման դողդողալով, հարեան Թուշիկ աբլայի դուռը զարկեց: Թուշիկը դուրս եկաւ և հարցրեց, թէ ի՞նչ հրաման ունի վարդապետը:

— Ժամատունն արի՛, բան ունեմ ասելու:

Թուշիկը զարմացաւ և շշկլած գնաց վարդապետի ետևից: Սա մօտ վաթսուն տարեկան մի կնիկ էր, որ դայեկութիւնով և լացարարութիւնով էր պարապում: Վարդապետի լացքն էլ սա էր անում: Վարդապետը առաջարկեց դայեկին, որ նստի, երկար բաներ ունի խօսելու: Վերջինս հնազանդեց:

— Աբլա՛, ասաց, գիտե՞ս քեզ ինչի կանչեցի:

— Ո՛չ, վա՛րդապետ, ի՞նչ ունէք, հրամայեցէք:

— Խորիշանի փեսան՝ Մարգարը ի՞նչպէս մեռաւ:

— Ես ի՞նչ գիտեմ, ասում են, որ սանջուռ ունէր և սաստիկ փորացաւից մեռաւ:

— Քանի՞ օր մնաց կողինքումը, լաւ գիտե՞ս:

— Զը գիտեմ, բայց տասն օր աւելի տւեց հիւանդութիւնը:

— Ուրիշ ցաւ ունէ՞ր, թէ ոչ:

— Փորից ու կողքից էր լալիս:

— Դու դեղ տւի՞ր նորան:

— Ես ի՞նչ դեղ գիտեմ, որ նորան ի՞նչ դեղ տամ:

— Դու նորան դեղ չը տւի՞ր:

— Ո՛չ, վա՛րդապետ, ո՛չ: Դեղ տուողը դուք և Լուցիա խանումն էիք:

— Մեզինց առաջ կամ ետեւ դու դեղ չը տւի՞ր:

— Ո՛չ, ո՛չ և ո՛չ մէկ ժամանակ:

— Զը գիտե՞ս, որ ես ամեն բան գիտեմ:

— Ի՞նչ բան, վա՛րդապետ:

— Դիտե՞ս, որ ինձնից բան չի կարելի ծածկել:

— Ի՞նչ պիտի պահեմ, ինչ որ իմացել եմ, ձեզնից չեմ թաքցրել:

— Սուտ ես խօսում, այս գործում ինչ որ արել ես, պահել ես:

— Ես ի՞նչ պիտի արած լինեմ, ի՞նչ էք խօսում, վա՛րդապետ:

— Ես ամեն բան գիտեմ և դու, Խորիշանը ու նորա աղջիկը կորած էք: Մարդու դեղ տալ ու մեռցնե՞լ: Զեր տեղը Թիարանն է, լաւ գիտէ՞ք:

— Ամա՛ն, վա՛րդապետ, Աստուծու սիրո՛ւն, ի՞նչ էք խօսում: Մարդը հինգ, վեց ամիս առաջ մեռած, թաղւած պրծած է, նոր դաւի ու դատաստա՞ն պիտի դուրս դանք: Ինձ ի՞նչ:

— Դու ես դեղը պատրաստել:

— Ե՞ս, ե՞ս, սկսեց կակազել պառաւը:

— Քեզ էգուց բանտ պիտի ուղարկել տամ:

— Ի՞նչ էք խօսում, վա՛րդապետ:

— Ի՞նչ բաներ որ արիք, մարդասպաններ՛:

— Ե՛ս... ե՛ս, ոչինչ չեմ արել:

— Ճշմարիտը և եղածի պէս խոստովանի՛ր, եթէ ուզում ես ազատել:

—Վա՛րդապետ, նոքա խնդրեցին և ես... Բայց չը գիտէի, թէ ո՞ւմ համար էր...: Աստուած՝ վկայ՝ չը գիտէի:

—Պիտի չը տայիր:

—Շատ ետեւիցս ընկան, շատ լացին ու խնդրեցին:

—Դու էլ տւիր:

—Ես... անգիտութեամբ:

—Լա՛ւ: Դու այդ դեղից էլի ունե՞ս: Էլի սորան-նորան ծախսո՞ւմ ես, էլի այն աշխարհը մարդ ճամբո՞ւմ ես:

—Ո՛չ, վա՛րդապետ, ո՛չ:

—Սուտ մի՛ խօսիր, քանի մարդու որ հանդուստեցել ես՝ խօս-տովանի՛ր:

—Ո՛չ ոքի, ո՛չ ոքի:

—Այդ դեղից պատրաստի էլի ունե՞ս:

—Ոչ, չ'ունեմ:

—Սո՛ւտ ես խօսում, ես իմացել եմ, որ պատրաստի էլի ունես:

—Ո՛չ, ո՛չ:

—Ինձ մի՛ խաբիր: Գիշերս, ահա՛ հիմի տունդ փնտռելու պի-տի գան, թէ ունե՞ս, ասա, որ առաջն առնեմ:

—Տո՞ւնս պիտի գան, այն էլ գիշեր ժամանա՛կ:

—Ես կանուխ իմացայ ու քեզ իմաց եմ տալի, որ առաջն առնես:

—Ձ'ունեմ, ոչինչ չ'ունեմ: Երթամ, թէ ոչ մանր ու խոշորս վախերիցը կը ջարդեն:

—Թէ ունես՝ վախեցիր, թէ ոչ...

—Ո՛չ, ո՛չ, չ'ունեմ:

—Որտեղ որ պահած լինիս, կը գտնեն, ինձ մի՛ խաբիր, թէ կայ, գնա՛ դուրս հանիր տնիցդ ու դռնիցդ: Ապա թէ ոչ, խայտա-ռակ կը լինիս:

—Ձը գիտեմ, զութքի տակը երթամ տեսնեմ, խօ բան չէ՞ մնացել:

—Քիչ բան մնացած կը լինի:

—Կարելի է:

—Դէ՛հ գնա՛ ու շուտով բեր այստեղ, թէ ոչ կը բռնես: Դուռը բաց քեզ կը սպասեմ:

—Այս րոպէին:

—Շո՛ւտ դարձիր:

Մի քանի րոպէից պառաւ մի Փարֆորի ամանով դեղը բերեց ու դողդողալով յանձնեց վարդապետին:

—Այս օրւայ Խորիշանի խօստովանանքը լաւ առիթ էր և գործը կարգի բերեց, միմռաց տէր-Վարապետը:

Էլ պառաւի տունը քննիչ չը գնաց և գաղտնիքը խոր մթու-թեան մէջ թաղւեց:

Երեք օր յետոյ, մթանը՝ տէր-Պօղոս Վարդովեանը եկաւ, իջաւ ժամատունը: Սաստիկ ցրտի պատճառով դէմ գնացող չէր եղել և տարաբաղաբար մեծ ցաւով սուս ու փուս մտել էր նորեկը քաղաք: Տէր-Վարապետը ամեն տեսակ սիրալիր ընդունելութիւն ցոյց տւեց և իւր խորին շնորհակալութիւնը, որ եկել էր իրան նեղութիւններէից ազատելու, որ աքսորեալի պէս կրում էր նորընծան մեծ յարգանքով վարւեց նախորդի հետ և ցանկացաւ աւելի բարձր պաշտօններ յարմարաւոր տեղերում: Այս քաղավարական խօսակցութիւնների ժամանակ պատմեց նորեկը ճանապարհներին դադրելը և սաստիկ ցրտահարիլը ու խնդրեց, որ իրան մի տաքացնող բան տան:

—Ռուսի լաւ թէյ ունեմ, ասաց տէր-Վարապետը, թո՛ղ պատրաստեն, խմենք: Թէյը հանդառացնում է, լաւ քրտնեցնում և ցուրտը մարդու ոսկորներից դուրս հանում:

—Ես շատ եմ սիրում թէյը, ասաց նորընծան:

—Վեցիր, ես ունեմ լաւ անիսոն ու անանաս, խաշենք մի ուրիշ ամանով, թէյի վերայ քիչ-քիչ ածենք, տես ի՞նչ համ կ'առնես:

—Լա՛ւ:

Վարդապետը սնդուկից թղթերով փաթաթւած դեղեր հանեց ու մի ամանի մէջ լցնելով՝ դրեց վառարանի վերայ եփելու:

Բաւական խօսակցութիւններ, նոր նոր տեղեկութիւններ իրար հաղորդելուց յետոյ, քնիկը հեշտաեռը բերեց:

—Վարդապետ, ասաց նորեկը, դուք թէյը բոլորովին ռուսի նման էք խմո՞ւմ:

—Դեռ ռուսի պէս էլ իմ ձեռքով եմ շինում թէյը, ասաց ու սկսեց թասի մէջ ջուր առնել հեշտաեռից: Պահարանից մի մաքուր

սրբիչ առաւ և սկսեց լւալ, մաքրել ու սրբել դաւաթները և պնակները:

—Թո՛ղ մի քիչ ջրում մնայ թէյը, անխոնը ու անանասը, որ համը լաւ դուրս տայ:

—Լցրէ՛ք, մի մի բաժակ խմենք, գովածիդ համն առնենք, յետոյ դեղերով խմենք:

—Լա՛ւ, ասաց ու երկու դաւաթ թունդ թէյ լցրեց:

—Գովելու արժանի է, ասաց տէր-Պօղոսը, թէյը հոտոտելուց յետոյ. հոտն անուշ է, տեսնենք և համը:

—Բարեկամներիցս մին ուղարկել էր Թիֆլիսից, սքանչելի՛ բան է: Ախո՛ս, քիչ է մնացել:

—Ինչ որ ունիք, կը խմենք, վերջը կը գրենք ու էլի բերել կը տանք:

—Լա՛ւ, ձեզ մօտ մի քսան օրւայ պաշար կը թողնեմ, մնացածը պիտի տանեմ Կ. Պօլիս բարեկամներիցս մէկին, որ ձեզ պէս շատ սիրահար է չինական տերււների:

—Լա՛ւ, ես էլ երեք օրը մի անգամ կը բանեցնեմ: Թիֆլիսը մօտ ամսւայ ճանապարհ է, մինչև գրեմ ու բերել տամ, բաւական զրկանք պէտք է կրել: Բացի դրանից հարկաւոր է, որ ինձ այդ բարեկամիդ հասցէն տաս, ես Թիֆլիսում ծանօթ չ'ունեմ:

—Լա՛ւ, բայց այդ բարեկամն կոմիսիօնէր չէ, նա միայն նւէրի համար է ուղարկում, և անծանօթից նւէր չէ կարելի ուզել:

—Գոնէ ո՞ր առևտրական տանն են ծախում, պէտք է յայտնես:

—Հեշտ է, հեշտ, կարգի կը դնենք:

—Հիանալի՛ համ ունի, բարեկա՛մ, մէկն էլ լցրո՛ւ:

—Այս բոպէիս:

Տէր-Կարապետը շրթունքները իւր թէյին չը դպցրած՝ նորեկը երկու բաժակ դատարկեց: Երբ պատրաստուում էր լցնելու, տէր-Պօղոսը նկատեց.

—Դուք ինչի՞ չէք խմում:

—Ես սառն եմ խմում, որ համ առնեմ:

—Որ այդպէս է, իմ բաժակս էլ մի՛ լցնիլ, յետոյ միասին կը խմենք:

—Միւսնոյն է, ասելով, լցրեց և երրորդ բաժակը: Տէր-Կարա-

պետը իւր բաժակը կիսատեց պնակի մէջ և վերան աւելացրեց անիստնի և անանասի հեղուկից ու սկեց խմել:

— Ուզում ես քեզ էլ տամ, ասաց տէր-Վարապետը:

— Լցրո՛ւ, ասաց նորեկը:

— Խմի՛ր, տես կեանք է տալիս մարդու, կեանք:

— Ղորդ լաւն է, ասաց նորեկը: Բայց ցուրտը ինձ շատ է դիպել, տաքացնող ուրիշ բան չ'ունե՞ս:

— Ո՞ւմ տամ, որ փունջ չ'ինես:

— Տո՛ւր, տուր տեսնեմ:

— Հրամեցէք, ասաց և շիշը երկնցրեց:

— Կամենում ես՝ մի քիչ մեխակ ու կինամոն աւելացնեմ անա-

նասի վերայ:

— Լցրո՛ւ, ասաց նորեկը, մի քիչ էլ սև պղպեղ:

— Այն ժամանակ կատարեալ դեղ կը դառնայ:

— Լաւ էլ կաղդուրիչ: Խնդրեմ ներողութիւն, ասաց տէր-Պողոսը ու դուրս դնաց:

Տէր-Վարապետը մենակ մնաց և մի քանի անգամ սենեակի երկայնութեամբ մանգալուց և զանազան հարցական նշաններ ու ձևեր անելուց յետոյ, սնդուկի կողքից գաղտնի գզրոցը քաշեց ու միջից Ֆարֆորի ամանը դուրս հանեց: Զգուշութեամբ միջի հեղուկը անիստնի ու անանասի վերայ դատարկելուց յետոյ, դատարկ ամանը գլորպանը դրեց: Տէր-Պողոսը ներս ելաւ ու թէյը իւր ձեռքով ածեց, անիստնի ու անանասի հեղուկից էլ աւելացրեց ու սկսեց խմել:

— Ո՞ւմ չը լցրի՞ր, ասաց տէր-Վարապետը:

— Սա ռօմից լաւ է, պատասխանեց տէր-Պողոսը, ցոյց տալով դեղերի ամանը:

Լռութիւնը տիրեց: Տէր-Վարապետին տխրութիւնը պատեց: Նորեկը հանդարտութեամբ խմեց իւր բաժակը՝ Վերջացնելուց յետոյ կակազելով ասաց տէր-Վարապետը.

— Մի բաժակ էլի ընդունի՛ր:

— Բաւական է, ասաց Վարդովեանը:

— Խմի՛ր, խմի՛ր, որ տաքանաս:

— Լա՛ւ, այս վերջինն էլ քո խաթեր համար:

— Խմի՛ր, ասաց և լռեց թեկն տալով բազմոցի բարձերին:

Երբ վերջացրեց նորեկը իւր վերջին բաժակը, Մելիտոնեանցն ասաց.

— Ի՛նչ ընթրելու ախորժակ ունես, ասա՛, որ պատուիրեմ, պատրաստեն:

— Ախորժակ չ'ունեմ առայժմ:

— Է՛հ դու էլ, ճանապարհից եկած, ի՛նչպէս թէ ախորժակ չ'ունեմ: Ասա՛, ինչ որ ցանկանում ես:

— Որ այդպէս է, թող մի լաւ խորոված շինէ:

Այս միջոցին միջիկը հեշտաեռը և գաւաթները դուրս տարաւ, և սկսեց մաքրել սեղանը և ամեն բան իւր տեղը դասաւորել: Երբ ուզում էր դեղերի ամանը դուրս տանել, տէր-Վարապետն ասաց.

— Թո՛ղ այդ իւր տեղը մնայ. ընթրիքից յետոյ խմելու սովորութիւն ունեմ:

Միջիկը հեռացաւ: Տէր-Պողոսը անհանգստութիւն ունէր, երկրորդ անգամ դուրս գնաց ու աւելի ուշացաւ: Տէր-Վարապետը դեղերի ամանը առաւ և դուրս ելաւ: Գնաց գետի կողմը և սառուցի բացւած քներից զցեց ջրի մէջ Թուշիկի Փարֆորի ամանը և թափեց անիսոնի և անանասի հեղուկը: Մի լաւ ողողեց ամանը և, ջուր լցնելով, ետ դարձաւ: Կրակարանի վերայ դնելով ամանը, կրկին անգամ լցրեց մէջը անիսոն, անանաս, մեխակ, կինամոն և պղպեղ:

Տէր-Պողոսը իւր բեռներն էր քակել տալիս: Պաշարի միջից հանեց մի քանի կարմրած հաւ, սագ, կաքաւ և սինու վերայ դարսած՝ ներս ուղարկեց: Ինքն էլ քիչ յետոյ երեւեցաւ:

— Ի՛նչ գէր կաքաւներ են, ո՞րտեղից ես ձեռք բերել, հարցրեց տէր-Վարապետը:

— Ճանապարհին մի եւրոպացի որսորդ ընկեր ունէի, նա որսում էր: Գիւղերումն էլ՝ եփել էինք տալիս և առատ առատ ուտում:

— Բաղդն որ դայ, ամեն կողմից թափւում է: Հացը դնեն, տե՛ս ի՛նչ ախորժակով ուտելու եմ: Վաղուց է կաքաւ չեմ կերել:

— Անուշ արա՛:

Բարձրացաւ, մի գաւաթ առաւ և լցրեց անիսոնի հեղուկից:

— Դեռ չե՞ս խմել, ի՛նչ է:

— Երբեմն ձմեռւայ ցրտերին լաւ է այս տաքացնող խմիչքը: Այժմ լաւ համը դուրս տւած կը լինի: Կամենո՞ւմ ես:

— Ո՛չ, ո՛չ. շնորհակալ եմ, ես շատ խմեցի:

Քիչ յետոյ սեղանը պատրաստեցին: Մի մեծ շամփուրով խորովածը բերին և նստեցին ընթրելու: Խարբերդի զինին կոնծելով՝ զւարթացան և շատ ցաւում էին, որ շատ շուտով իրարից բաժանւելու էին:

Լ.

ԲԱՐԵՅԱԶՈՂ ԴԵՊԳԵՐ

Պիշեր էր: Տէր-Պօղոսի քունը անկողնում կտրւեց, մինչև լոյս կողերի վերայ գլորւեց և սաստիկ փորացաւը նորան երեխայի նման լացացնում ու ճվճվացնում էր: Սկզբումը կարծում էր, որ խուցը ցուրտ էր, խնդրեց և վառել տւեց վառարանը: Յետոյ ճանապարհի ցրտերը յիշելով՝ կարծում էր, որ մրտած է, ումը հանեց իւր կապոցից և երկու մեծ բաժակ խմեց: Ման եկաւ, նստեց, պառկեց՝ հնարք չը գտաւ հանգստանալու: Մտքից անցաւ, որ չը լինի՞ թէ թունաւորւած լինի, բայց մտածում էր, որ ամբողջ օրը ամեն պատառ ընկերովի էր կերել և ամեն բաժակ ընկերովի դատարկել: Կարծիքի և կասկածանքի տեղիք չէր գտնում:

Անճարացած՝ կանչեց տէր-Վարապետին, որը աշխատեց, բայց հնարք չը գտաւ օգնելու: Առաւօտը անկողնից չը կարողացաւ դուրս գալ պատարագ անելու. քաղաքացիներից շատ քչերի այցելութիւնը ընդունեց:

Բժիշկներն էլ չը կարողացան օգնել: Միայն ժամանակ ժամանակ թմրեցուցիչ դեղեր էին տալիս քնեցնելու համար:

Քաղաքում ամեն տեղ տարածւեց նորեկի գալը և հիւանդութիւնը: Ամենքը ցաւում և ափսոսում էին:

— Տաք երկրի տղայ, փափուկ պահած, յայտնի բան է ձմեռւայ սարերի սաստիկ ցուրտը պիտի ներգործէր: Ափսո՛ս տէր ու տիրականիդ, վա՛յ ծնողներիդ, բացականչում էին տեսնողներն:

— Զի ապրի, ասում էին փորձւած ծերերն ու պառաւները:

— Մահւան դուռն է, հոգու հետ է, փափում էին բոլորը:

— Վա՛յ գլխիս, ասաց Լուցիա խանումը մի օր տէր-Վարապետին. Մարգարի հիւանդութիւնն է, Խորիշանի փեսի: Զիշդ նորա նման գլորւում է խեղճը ցաւից:

—Ձը գիտեմ, պատասխանեց կարմրելով ու հեռացաւ:

Տէր-Վարապետը ջորեպան բռնեց և պատրաստութիւններ տեսաւ ճանապարհ դուրս գալու: Բեռները կապած, կապկապած, դարսած էին դպրատան բակում, ուր մտնող-եկնողն առաջին անգամ դրանք էր նկատում: Կիրակի օրն էլ քարոզ տւեց և «Մնաք բարոյիս» ասաց ժողովրդին:

—Ո՛ւր պիտի երթայ, ասաց աթոռակալը մի քանի ժողովականների, որոնք տէր-Վարապետի ջերմ պաշտպաններն էին: Մենք այստեղ առանց քահանայի՞ պիտի մնանք: Հիւանդ քահանան էլ մէջտեղը: Աստուած մի՛ արասցէ, թէ մեռաւ, հայերի՞ն պիտի կանչենք թաղելու, թէ առանց քահանայի տաններ հորենք: Դուք այս ի՞նչ անդգայ մարդ էք, գալիքների մասին բոլորովին չէք մտածում:

—Ի՞նչ անենք, պատրիարքի հրամանին ի՞նչպէս զէմ ղենք: Ուղիղ է, պիտի գնայ:

—Լա՛ւ, երթայ, ո՞վ է բռնում որ չ'երթայ: Բայց մի քանի օր մնար, մինչև որ հիւանդը վեր կենար:

—Ո՞վ կարող է յետ առնել:

—Մենք երթալու չենք թոյլ տալ, ասաց աթոռակալը:

—Ինչպէ՞ս:

—Կ'ասենք իրան, որ մնայ, մենք պատասխան կը տանք ուր պէտք է:

—Կը լինի՞:

—Ինչի՞ չէ: Հիմա որ պատարագից յետոյ դուրս գայ, կ'ասենք իրան և կ'երթանք ջորեպանին էլ ճանապարհ կը ղենք:

Վարդապետի հետ երկար վիճաբանութիւնից յետոյ, ժողովրդից մի տասն ու հինգը ժողովւեցին և հետևեալ հեռագիրը տւին Կ. Պոլիս՝ պատրիարքարան:

«Վաթոյիկ Հայոց Պատրիարքարան.»

«Պօղոս վարդապետի սաստիկ հիւանդութեան, քաղաքիս մօտերը ուրիշ քահանայ չը գտնելու, նամանաւանդ առաջիկայ տօն օրերն առանց պատարագի չը մնալու պատճառներով՝ խոնարհաբար խնդրում ենք, որ տէր-Վարապետին հրամայէք տեղիցս չը մեկնել մինչև հիւանդի առողջանալը, կամ մինչև նոր կարգադրութիւն»:

(Տօսն և հինգ հարուստ քաղաքացիներ):

Երկու օրից տէր-Կարապետը ստացաւ Կ. Պօլսից հետեւեալ պատասխանը.

«Եթէ Պօղոս վարդապետի հիւանդութիւնը վտանգաւոր է, սպասեցէք մինչև նոր կարգադրութիւն:

Պարբերագրէսն Երևանից՝ Հոլաս:

Այսպիսով տէր-Կարապետը, Կարինից անմիջապէս մեկնելու հրամանները իւր մինտարի տակը դնելուց յետոյ, սկսեց աշխատել ամենայն ջանքով, որ իւր ձեռք զարկած գործերը կիսատ չը թողնէ: Բէհրէմ բէգի խմբագրած խնդիրը արտագրել տւեց և Պապի ձեռքը տալով՝ ուղարկեց Իրաւարար Ժողովը: Ժողովի նախագահը (ղաղին) ընդունեց խնդիրքը: Սա վաղօրօք պատրաստուած էր և, գործի քըննութիւնից առաջ, կարգադրեց Մելիք-Ղարազեօղեանցների կարողութիւնը ցուցակագրել և նոցա պահպանութեան համար մինչի գործի աւարտը երաշխաւորութիւն պահանջել: Բացի այս, որոշեց դադի էֆէնդին, որ այս մասնաւոր ղեկուցումը զաղտնի մնաց իւր և ատենապետի մէջ, մինչի ցուցակագրութեան սկիզբը, որ երկու օրից տեղի պիտի ունենար: Վճիռը գրեց Բէհրէմ բէգը, արտագրեց քարտուղարը և ստորագրեցին ու կնքեցին:

Առանց Ժողովի անդամներին էլ բան իմացնելու՝ քարտուղարը պարտաւորեց նոցա կնիքով վճիռը վաւերացնելու: Եւ կատարեց:

(Կը շարունակւի)